

Časopis „Žena“ između socijalizma i feminizma

Mučkalović, Nikolina

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:695177>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Nikolina Mučkalović

Časopis „Žena“ između socijalizma i feminizma

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Ida Ograjšek Gorenjak

Zagreb, prosinac 2023.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. ISPREPLETENOST SOCIJALIZMA I FEMINIZMA.....	3
2.1. Jugoslavenski oblik socijalizma	4
2.2. Jugoslavenski oblik feminizma	7
3. ČASOPIS „ŽENA”	16
4. ŽENSKÉ TEME.....	26
4.1. Feminizam	27
4.2. Obitelj i dom.....	34
4.3. Seksualnost.....	41
4.4. Moda.....	47
4.5. Radnica.....	49
5. POLITIČKE TEME	53
5.1. Socijalizam (iz socijalističke teorije).....	54
5.2. O položaju žena	56
5.3. 8. Mart	58
5.4. Titovi govori i odnos prema Titu.....	60
5.5. Iz svijeta	62
6. ZAKLJUČAK	65
7. SAŽETAK.....	67
8. SUMMARY	68
9. ILUSTRACIJE	69
10. BIBLIOGRAFIJA	72
10. 1. Izvori	72
10.2. Literatura	73

1. UVOD

Ovaj rad analizira znanstveni časopis *Žena* koji se bavio društvenim i kulturnim pitanjima žene i obitelji. Časopis je izlazio od godine 1957. kada je izašao prvi broj do zadnjeg broja izlaza, odnosno do 1992. godine. Neposredni je nasljednik časopisa *Žena u borbi* u kojemu su bile promovirane ideje političke emancipacije žena i veće rodne ravnopravnosti. Pokrenuo ga je okružni odbor Antifašističke fronte žena radi informiranja i povezivanja.¹

Budući da je časopis *Žena* izlazio u vremenskom periodu od nešto više od tri desetljeća, možemo pratiti prirodne promjene koje su se događale kako u feminizmu, tako i u komunizmu, odnosno socijalizmu. U razdoblju Federativne Narodne Republike Jugoslavije, pa potom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije narod je bio ideološki i politički pod utjecajem socijalizma gdje je „drug“ bitniji od „roda“², s druge strane, sa zapada su dolazila nova feministička učenja i ideje drugog vala feminizma. Upravo zbog toga što časopis djeluje unutar duljeg vremenskog razdoblja u kojemu su se događale dinamične promjene socijalizma i feminizma, s vremenom se mijenjala struktura, poruke i izgled časopisa. Glavna urednica (do četvrtog broja 1982. godine) Marija Šoljan Bakarić isticala je da oni nisu direktno pisali o ženskom pitanju, ali su o njemu rekli mnogo pišući o ljudskoj emancipaciji.³

Nadalje, feminizam dijelimo do četiri vala gdje bi časopis spadao u razdoblje drugog vala kada su feministice shvatile da ostvarivanjem pravnih i političkih prava opresija prema ženama ne prestaje nego se nastavlja u privatnim sferama.⁴ Feminističke ideje koje su dolazile sa zapada nisu u potpunosti jednako prihvaćene u SFRJ nego su se preoblikovale sukladno s potrebama žena i ograničenjima socijalističke države.

¹ Mira Kolar-Dimitrijević. „Žena u borbi 1943/45, Izd. Konferencije za društvenu aktivnost žena Hrvatske, časopisa „Žena“ i Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1974, str. 522.“ *Časopis za suvremenu povijest* 7, br. 2 (1975): 204-206.

² Rod se sastoji od skupa karakteristika koje karakteriziraju muškost i ženstvenost i koje razlikuju muškost od ženstvenosti. Ovisno o kontekstu, te karakteristike mogu uključivati biološki spol (tj. muški, ženski i interseksualni), društvene konstrukte temeljene na spolu (tj. rodne uloge) ili rodni identitet.

³ Zsófia Lóránd, *Feministički izazov socijalističkoj državi u Jugoslaviji*, (Zaprešić: Fraktura, 2020), 72.

⁴ Ida Ograjšek Gorenjak, „Ženska povijest na valovima feminizma“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 1 (2022): 173.

Cilj ovog rada je istražiti dinamiku kreiranja, prezentiranja i promoviranja socijalizma i feminizma u ovom časopisu. Potrebno je detektirati tematske promjene, kao i promjene u dinamici dvaju pokreta te ih smjestiti u politički i socijalni kontekst.

Diplomski se bazira na časopisu koji je pohranjen u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici kao glavnom izvoru, arhivskom gradivu iz Hrvatskog državnog arhiva pod nazivom HR HDA 1234 Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske (1945-1990), te knjigama i znanstvenim člancima. KDAŽH je društveno-politička organizacija koja je nastala tijekom Drugog svjetskog rata u sklopu antifašističkog pokreta KPH pod prvotnim nazivom AFŽ.⁵ U poratnom razdoblju došlo je do promjena naziva organizacije te promjena njezine organizacijske strukture i statusa jer 1975. godine postaje radno tijelo SSRN Hrvatske.⁶ Zbirka Konferencije pri redakciji *Žene* sadrži povijesnu građu koja je služila kao baza podataka za izdavanje monografija ili tiskanje članaka u časopisu.⁷ Izdavali su periodiku, a glavni časopis je bio *Žena*, s tim da su izdavali i druge časopise.⁸

Rad se temelji i na bogatom izboru literature, posebno o temama koje obrađuju pitanja vezana za žene i SFRJ kao na primjer knjiga *Zsófie Lóránd Feministički izazov socijalističkoj državi u Jugoslaviji* koja proučava 70e i 80e godine 20. stoljeća na području SFRJ kada se probijala demokracija. Bavi se ženama koje su uvele pitanje feminizma u politički svijet te propitivale ne samo položaj žena u društvu nego i Komunističku partiju. Zatim *Ženski biografski leksikon: sjećanje žena na život u socijalizmu* koji je napisala skupina autora. Knjiga se bavi svakodnevnom i „običnom“ ženom koja oslikava kako je to biti žena u socijalističkoj državi. Knjiga Radine Vučetić *Koka kola socijalizam* predstavlja poseban položaj SFRJ koja se za vrijeme Hladnog rata nalazila između SAD-a i SSSR-a te je tako bila socijalistička zemlja koja nije bila potpuno zatvorena prema zapadu i s toga su Sjedinjene Američke Države mogle ostaviti svoj utjecaj na Jugoslaviju. Osim toga, korišteni su razni članci o feminizmu, a valjalo bi izdvojiti članak Ide Ograjšek Gorenjak *Ženska povijest na valovima feminizma* koji jasno prikazuje faze feminizma na ovim područjima, te brojni drugi članci koji su pomogli proširiti i objasniti teze koje su pretpostavljene analizirajući glavni i primarni izvor, odnosno časopis.

⁵ Mario Fabekovec, *Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske*, str. 7.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid, 51.

⁸ Ibid.

2. ISPREPLETENOST SOCIJALIZMA I FEMINIZMA

Tema diplomskog je *Žena* između socijalizma i feminizma, no socijalizam nije isključiv po pitanju ženskih prava. Štoviše, ako ćemo gledati na to da se socijalizam zalaže za društvenu jednakost, to bi značilo da se automatski zalaže i za jednakost žena. Na primjer, žene su na području bivše federativne Jugoslavije dobile pravo glasa 1945. godine, a i kroz AFŽ su se borile za veću jednakost. No, možemo si postaviti pitanje koliko je u socijalističkim društvima bilo prostora za borbu za ženska prava, te koliko je u socijalističkoj Jugoslaviji bilo prostora ne samo za borbu za ženska prava, nego i za sam feminizam. Ako bismo se vratili na sam začetak socijalističkih učenja, Sharon Smith navodi da je socijalizam Marxa i Engelsa konfuzan po pitanju položaja žena jer na jednoj strani propituje rodni *status quo*, dok ga u drugim pogledima održava.⁹ Naravno, kada bismo čitali marksističke teorije gotovo je nemoguće očekivati rješenja na pitanja koja se tiču rodne nejednakosti. No, svakako je postojala komplementarnost socijalizma i feminizma, za početak, složenost položaja bivše jugoslavenske federacije i isprepletenost različitih utjecaja iznutra tvorili su posebnu vanjsku politiku.¹⁰ Upravo preko specifične vanjske politike su se mogle infiltrirati zapadne ideje, pa i feministička učenja. Stoga u ovom dijelu diplomskog rada možemo obraditi dvije stavke koje su ključne za razumijevanje isprepletenosti socijalizma i feminizma. Prva je koliko je u FNRJ, odnosno SFRJ kao jednoj socijalističkoj zemlji bio prisutan feminizam, a druga je koliko je bio prisutan sve veći utjecaj Zapada koji je između ostalog, prenosio feminističke ideje drugog vala. Knjiga Radine Vučetić odlično opisuje mješavinu istoka i zapada na području bivše SFRJ, a upravo je takav bio i feminizam. Možemo krenuti od AFŽ, ili ranijih godina kada su se promicale ideje ravnopravnosti žena, ali nikako ne možemo zanemariti zapadne utjecaje koji su se infiltrirali tijekom 60ih, 70ih i 80ih godina prošlog stoljeća. Izuzev toga, taj period okvirno vežemo za drugi val feminizma te si možemo postaviti pitanja je li se proširio, koliko i na koji način.

⁹ Sharon Smith, *Women and Socialism. Class, Race, and Capital*, (Chicago: Haymarket Books, 2015), 10.

¹⁰ Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, (Zagreb: Matica hrvatska, 2002), 11.

2.1. Jugoslavenski oblik socijalizma

Kako bismo uopće mogli odgovoriti na pitanje koliko časopis socijalistički, a koliko feministički, prije svega moramo objasniti koncepte socijalizma i feminizma. Osim toga, za bolje razumijevanje zašto se u časopisu pojavljuju pojedine teme, važno je razumjeti političku situaciju Jugoslavije i je li to imalo ikakvog utjecaja na teme u časopisu. Možemo se zapitati provlače li se u *Ženi* u svakom broju teme vezane za bratstvo i jedinstvo, ili koliko je pak socijalizam utkan u teme koje na prvu nemaju veze sa socijalizmom. Dakle, koliko je u časopisu vidljiv socijalistički duh i njegove ideje. Uz to, kakvi su opisi Tita i koliko se često pojavljuje iako je časopis namijenjen ženama. Potom, možemo li naići na kritike socijalističkog načina upravljanja i kritiku upućenu prema društvenim i socijalnim problemima koji se dotiču žena. Vučetić navodi da velikim teretom unutarnjim političkim problemima s jedne strane i prihvaćanje tekovina američke popularne kulture i zapadnih utjecaja stvorilo je posebnu vrstu jugoslavenskog društva,¹¹ stoga je naziv ovog poglavlja jugoslavenski oblik socijalizma koji nije bio posve nalik onome s Istoka.

Socijalizam, prema latinskom *socialis* označava pojam „društveni“, a ukazuje na načelo društvene jednakosti. Privatno i državno vlasništvo stvaraju klasno društvo, dok socijalizam predstavlja besklasno društvo.¹² Dakle, to bi bio oblik vlasti u kojemu su središte načela društvene jednakosti i kritika privatnog vlasništva.¹³ Danas razlikujemo različite pojmove političkih koncepcija socijalizma, od utopijskog socijalizma, marksizma, komunizma, boljševizma, demokratskog socijalizma i tako dalje.¹⁴ Ono što definira zajedničke vrijednosti svim oblicima socijalizma jest kritika privatnog vlasništva, načelo društvene jednakosti i njegovo podruštvljenje.¹⁵

Jugoslavija je bila socijalistička jednopartijski uređena država te je imala je svoj oblik uređenja koji se zvao samoupravni socijalizam.¹⁶ Prvo ime države bilo je Federativna Narodna Republika Jugoslavija i slijedili su iste načine organiziranja države kao i SSSR. Na

¹¹ Radina Vučetić, *Koka Kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 45.

¹² Erceg, Filip. „O socijalizmu i komunizmu.“ *Čemu* 11 (2003): 55.

¹³ Ibid, 56.

¹⁴ Arnold N. Scott, *The Philosophy and Economics of Market Socialism: A Critical Study*, (New York: Oxford University Press, 1998), 8.

¹⁵ Brus Włodzimierz, *The Economics and Politics of Socialism*, (London: Routledge, 1973), 87.

¹⁶ Igor Duda, „Djeca socijalističke domovine. Izgrađivanje pionirske tradicije u Hrvatskoj 1950-ih godina.“ U *Socijalizam na klupi. Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević (Pula, Zagreb: Srednja Europa, 2013), 77.

čelu je bila jedna partija i jedna osoba, Josip Broz Tito.¹⁷ Godine 1948. došlo je do prekida odnosa s Moskvom, kako Jakovina kaže: „Bitka sa Sovjetima započeta 1948. godine završena je Titovom pobjedom.“¹⁸ Upravo stoga časopis propagira dva različita koncepta. Socijalistički i feministički (ili barem neki oblik feminizma), a povremeno i potrošački. Nakon toga je Jugoslavija došla u povoljniji vanjskopolitički položaj. Federalna autonomija, politika nesvrstanosti i radničko samoupravljanje trebalo je biti put ka demokratskom i slobodnom socijalizmu.¹⁹ Bez obzira što su se odvojili od Istoka, kako bi dokazali vjernost komunističkoj ideologiji, na V. kongresu KPJ i dalje naglašavaju vjernost Staljinu.²⁰ No, i prije prekida sa Staljinom su nastojali uspostaviti bolje odnose sa Zapadom.²¹ Na kraju su razvili vlastiti samoupravni socijalistički sustav uz obilnu pomoć Zapada,²² što smo već u nekoliko navrata naglašavali. Samoupravljanje je bio novi sustav društvenih i ekonomskih odnosa koji se pojavio sredinom prošlog stoljeća. Bila je to alternativa za sovjetski socijalizam. Naziv također govori da je ovim sustavom radnik dobio novu ulogu u kojoj je mogao sam upravljati svojim radom. Nadalje, zbog velikog utjecaja zapada, Jugoslavija je u svojoj strukturi imala elemente i socijalističkog i kapitalističkog društva.²³ Amerika je širila svoj utjecaj putem medija, putem radija, televizije, novina, reklama te je tako realizirala svoje planove za širenje kapitalizma kroz potrošačko društvo. SAD je nudio široku ponudu američkih proizvoda, od automobila i filmova do trendovske odjeće i namještaja.²⁴ Isto tako je nudio feminističke ideje. Međutim, Jugoslavija s druge strane nije bila pasivni primatelj njihove kulture nego je nastalo miješanje istoka i zapada jer su utjecaje prilagođavali sebi i transformirali ono što su dobili.

U vrijeme izlaženja prvog broja časopisa (kraj pedesetih godina prošlog stoljeća) Jugoslavija je prolazila kroz privredni rast, a godine 1958. SKJ na VII. kongresu donosi Program koji je bio put prema većoj liberalizaciji. I dalje je bila samo jedna stranka na vlasti, ali pojavile su se različite partijske struje u republikama. Jugoslavija je otvorila granice prema svijetu, provodili su reforme, dolazili su do tržišnog socijalizma. Naposljetku su postali srednje razvijena država. Godine 1965. počeli su provoditi intenzivnu gospodarsku reformu te

¹⁷ Wollfy Krašić, *Hrvatsko proljeće i hrvatska ratna emigracija*, (Zagreb: Školska knjiga, 2018), 393.

¹⁸ Jakovina, 11.

¹⁹ Michael Brie, *Šta je socijalizam? Koncepti – Prakse – Problemi*, (Beograd: Pekograf, 2008), 34.

²⁰ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, (Zagreb: Golden marketing, 1999), 298.-299.

²¹ Jakovina, 30.

²² Krašić, 393.

²³ Đurđa Knežević, „Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj”. *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest* (2004): 250.

²⁴ Vučetić, 33.

su u tom periodu i dalje imali solidan ekonomski razvoj.²⁵ Raslo je potrošačko društvo, a obične obitelji su si sve više mogle priuštiti novu modernu tehnologiju, sve više ljudi je posjedovalo osobne automobile i općenito se osjetio ekonomski napredak upravo u šezdesetima. Dakle, za šezdesete godine prošlog stoljeća veže se razdoblje zlatnog doba zato što se pojavila politička stabilnost, te demografski i ekonomski rast, za što neki autori smatraju da je i Jugoslavija tada doživjela sličan procvat.²⁶ Već tada je u usporedbi s drugim komunističkim zemljama SFRJ imala nešto veće političke slobode, a osim odmaka od sovjetskog modela komunizma, nesvrstana politika podigla je ugled Jugoslavije.²⁷ Promjene su bile vidljive i na manje strogoj političkoj kontroli jer je tih godina došlo do jačanja medija te je sve više časopisa različitog sadržaja počelo izlaziti u javnost.²⁸ U šezdesetima, točnije 1963. godine Jugoslavija mijenja ime u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija i tako se zvala do raspada. Nadalje, u šezdesetima osim liberalnih pomaka dogodio se i zamah u liberalizaciju u vidu političkog pada Aleksandra Rankovića 1966. godine. Ovdje se također možemo zapitati je li demokratizacija društva imala ikakav utjecaj i na demokratizaciju časopisa. Nadalje, pojava Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika nadahnula je mnoge političke akcije.²⁹ Na početku sedamdesetih nastupilo je Hrvatsko proljeće, a krajem gospodarska kriza koja je trajala sve do raspada države. Velika zaduženja, nemogućnost dogovora oko političkih pitanja između republika unijelo je nemire i nestabilnost. Ekonomska kriza započela je krajem sedamdesetih da bi kasnije nastavila i u osamdesetima. Ova kriza je bila ozbiljan izazov jer se ubrzo pokazalo da se politički vrh krenuo dijeliti.³⁰ Osim ekonomske krize, nastupila je i politička kada je u svibnju 1980. godine umro Josip Broz Tito, a krajem desetljeća se dogodio i slom komunizma.

²⁵ Josip Mihaljević, *Komunizam i čovjek-odnos vlasti i pojedinca u Hrvatskoj (1958. – 1972.)*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 38.

²⁶ Ibid, 37.

²⁷ Ibid.

²⁸ Mihaljević, 39.

²⁹ Krašić, 396.

³⁰ Dejan Jović, *Jugoslavija – Država koja je odumrla, uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije, 1974-1990*, (Zagreb: Prometej, 2003), 207.

2.2. Jugoslavenski oblik feminizma

Feminizam bi bio borba za ženska prava i ravnopravnost među spolovima. Možemo ga opisati kao borbu za jednakost u socijalnim, ekonomskim i političkim pitanjima između muškaraca i žena. On predstavlja ženska prava i interese. Bavi se i pitanjima identiteta, razlike između spola i roda, prikazima muškosti i ženskosti, te borba protiv patrijarhata i seksizma. Prema Zsófi Lóránd feminizam je jedan oblik humanizma, kompleksan skup misli koje se mijenjaju s vremenom gdje se ti periodi nazivaju valovima, odnosno da se razlikovao, rastao i mijenjao s godinama i društvenim progresom.³¹ Autorica navodi da su ti pravci istovremeni i dijakronični, ali da bi se trebalo izbjegavati da ga se dijeli na razdoblja.³² Što je razumljivo s obzirom da je društvene pojave je teško staviti u vremenske okvire jer jedno veže drugo, svaki val se pojedinačno nastavlja na prethodni, a svaki prethodni nema točno određeni kraj. Valovi feminizma dolaze ovisno o potrebama i aktualnim društvenim situacijama. Po tome se i svaki val razlikuje jer rješava situacije koje prethodna etapa nije, ili otvara nove teme koje nekoć nisu postojale. Feminizam je dio povijesti žena, a povjesničari mogu objasniti ovu temu kako se razvijala, odnosno etape feminizma i kako se sve mijenjao. Naslov ovog poglavlja je jugoslavenski oblik feminizma jer je Jugoslavija bila socijalistička zemlja u kojoj feminizam nije mogao biti isti kao na zapadu. Ukratko ćemo objasniti procese razvoja feminizma te kakav je bio u svijetu, a kakav na ovim područjima.

U prvom valu feminizma, liberalni feministički pokret s kraja 19. stoljeća i početkom 20. zalagao se za građansku slobodu i prava žena. Prije svega su se borili za pravo glasa, za mogućnost obrazovanja i rada. Mada su pojmovi rod i spol formulirani tek kasnije, već u početku feminističkog pokreta određivanje te dvije stavke postalo je supstancijalno težište feminizma.³³ U prvom valu pojavila se i radikalna borba sufražetkinja koje su razbijale prozore, spaljivale kuće, presijecale telegrafске žice kako bi na ekstreman način svojim postupcima donijele ploda svojoj borbi.³⁴ U ovom razdoblju su žene u pravnome smislu ostvarile ravnopravnost, ali su i dalje postojali problemi koji su se otvorili ponovno u drugom valu. Periodizacija ovih valova je okvirna, ali recimo da je dvadeset godina nakon izlaska knjige *Drugi spol* (1948.) Simone de Beauvoir se počeo pojavljivati drugi val feminizma. To je razdoblje šezdesetih godina prošlog stoljeća. Ona je izjavila rečenicu „ženom se ne rađa,

³¹ Lóránd, 40.

³² Ibid, 41.

³³ Damirka Mihaljević, „FEMINIZAM – ŠTO JE OSTVARIO?“. *Mostariensia : časopis za društvene i humanističke znanosti* 1, (2016): 154.

³⁴ Mihaljević, 156.

ženom se postaje“ implicirajući da pojam žene određuju društvene norme koje postavljaju muškarci.³⁵ Ovdje su se žene više bavile društvenim problemima jer su primarna prava postigle u prvom valu. U drugom valu su se feministice bavile pitanjima rodnih jednakosti, pitanjima u obitelji – obiteljsko nasilje, razvodi, zlostavljanje te o lezbijskim pitanjima.³⁶ U sedamdesetima su feministice kritizirale i propitkivale diskurs o ravnopravnosti među spolovima premda su morale paziti i cenzurirati što govore. Drugi val feminizma razlikovao je pojmove spol i rod, spol su biološke karakteristike koje dobijemo rođenjem, a rod društveno nametnut konstrukt, iako je otvorio razna nova pitanja i dalje su postojali problemi na koje je ukazao treći val feminizma. Njega se okvirno veže sredinom devedesetih. Neki ga stavljaju i krajem osamdesetih godina, ali bitno za njega je da se nastavlja na temelju toga za što stu smatrali da su nedostaci drugog vala. Drugi val feminizam nije obuhvatio sve žene, s njim su se mogle identificirati uglavnom bjelkinje, obrazovane žene pripadnice srednje klase koje su bile heteroseksualne.³⁷ Treći val uključivao je puno više različitih rasa djevojaka i žena nego prvi ili drugi val. Nastao je kao reakcija i suprotstavljanje stereotipnim slikama žena kao pasivnih, slabih, vjernih, ili alternativno kao dominantnih, uškopljenih, zahtjevnih. Treći val redefinirao je žene i djevojke kao asertivne i moćne koje kontroliraju vlastitu seksualnost i sl.³⁸ U ovoj fazi destabilizirani su mnogi konstrukti, uključujući pojmove "univerzalne ženskosti", tijela, roda, seksualnosti i heteronormativnosti.³⁹ Konačno, feminizam se ponovno oživljava u četvrtom valu koji se javlja unazad zadnjih deset godina. Britanski časopis *Guardian* izdao je članak u 2013. g. pod nazivom *Četvrti val feminizma: Upoznajte buntovnice* u kojemu nagovještavaju da dolazi do novog pokreta u borbi za prava žena i rodne nejednakosti.⁴⁰ Javlja se u periodu kada ljudi imaju lak pristup internetu pa se zato naziva se još i „hashtag feminizam“ jer se javlja na društvenim mrežama poput Instagrama, Facebooka, Twittera, YouTube-a itd.⁴¹ Na taj način ljudi mogu brže širiti svoje poglede na pitanje šovinizma, seksizma, homofobije i tolerancije prema drugima.⁴²

³⁵ Mihaljević, 158.

³⁶ Ibid, 162, 163.

³⁷ Ibid, 164.

³⁸ Britanica [online] (The third wave of feminism) <https://www.britannica.com/topic/feminism/The-third-wave-of-feminism>

(posjećeno 6. 9. 2023.)

³⁹ Pacific University Oregon [online] (Four Waves of Feminism) <https://www.pacificu.edu/magazine/four-waves-feminism>

(posjećeno 6. 9. 2023.)

⁴⁰ The Guardian [online] (The fourth wave of feminism: meet the rebel women)

<https://www.theguardian.com/world/2013/dec/10/fourth-wave-feminism-rebel-women>

(posjećeno 9. 9. 2023.)

⁴¹ Ograjšek Gorenjak, 189-190.

⁴² Ibid, 189.

Feministice pokreću teme kao što su nasilne veze, poremećaj u prehrani te nametnuti previsoki standardi ljepote. U javnosti se generalno počelo ozbiljnije gledati na pitanja seksualnog nasilja nad ženama i pitanja silovanja. Feminizam se više ne odnosi samo na borbe za ženska prava, on se poziva na ravnopravnost spolova.⁴³

Osim feminističkih valova, možemo ga podijeliti i na tipove. Feminizam se razvio u različite pravce koji su više inkluzivni. Neke teorije u feminizmu su usmjerene na održavanje ideje ženkosti npr., dok su neke usmjerene na razbijanje binarnosti.⁴⁴ Postoji anarho-feminizam, kulturalni, feminizam razlike, reformistički, socijalistički, liberalni, višerasni, separatistički, domorodački, postmoderni, radikalni, standpoint, transfeminizam, womanizam/crni feminizam.⁴⁵ Svaki traži završetak opresije i stvaranje jednakosti. O feminizmu bismo mogli još puno toga napisati, ali za potrebe razumijevanja feminizma u časopisu je najvažnije razumjeti drugi val i na koji način se prilagodio u jednoj socijalističkoj zemlji. Socijalistički feminizam uviđa da položaj žena i proizvodnja rodnih razlika nisu dio individualnih identitetskih politika koje stvaraju konflikt između žena i muškaraca, nego da je to sastavni dio uređenja društva, stoga su stavke roda i spolne i rodne razlike povijesno određene i sklone promjenama.⁴⁶ Tako bez sustavnih promjena nije moguća emancipacija. Također socijalistički feminizam navodi da emancipacija nije moguća bez cijelih društvenih promjena, a problemi s kojima su se žene susretale su izvana naizgled ženski, a u stvarnosti sustavni i zajednički društveni problem.⁴⁷

Prvi val ukratko na području tadašnjeg hrvatskog povijesnog prostora možemo podijeliti u dva dijela. Prvi dio je za vrijeme vladavine Austro-Ugarske Monarhije, a drugi je za vrijeme vladavine Kraljevine Jugoslavije. U razdoblju dok su bili su sklopu Monarhije, najveći utjecaj u promicanju ideja humanitarnog karaktera promicale su predstavnice društvene elite ili učiteljice.⁴⁸ Postojale su i ženske udruge koje su se bavile ekonomskim pitanjima i pitanjima obrazovanja žena.⁴⁹ U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ženski se pokret proširio tako da su se povezivali s organizacijama iz drugih država. Osim toga, još su i

⁴³ Pacific University Oregon [online] (Four Waves of Feminism) <https://www.pacificu.edu/magazine/four-waves-feminism> (posjećeno 6. 9. 2023.)

⁴⁴ VoxFeminae [online] (Vodič kroz pravce i valove u feminizmu za početnice/ke) <https://voxfeminae.net/pravednost/vodic-kroz-pravce-i-valove-u-feminizmu-za-pocetnice-ke/> (posjećeno 9. 9. 2023.)

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ljiljana Burcar, *Restauracija kapitalizma: repatrijarhalizacija društva*, (Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za ženske studije, 2020), 8.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ograjšek Gorenjak, 169.

⁴⁹ Ibid.

udružili snage na jugoslavenskoj razini pridruživši se Narodnom ženskom savezu Srba, Hrvata i Slovenaca, Alijansi ženskih pokreta ili pak Udruženju univerzitetskih obrazovanih žena.⁵⁰ Jovanka Kecman u studiji *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941* ženski radnički pokret dijeli na dvije faze, te kritizira buržoaske feministice da su nedovoljno radikalne i okrenute prema očuvanju kapitalističkog sustava.⁵¹ Kecman je pisala o ovoj temi krajem sedamdesetih te je stoga u napisano u socijalističkom duhu. Za razdoblje između dva rata u ženskoj borbi ponajviše izdvaja radnički pokret preko kojeg su aktivno mogle donositi promjene. Ovo djelo je ideološki obojano pa je zato pisano iz socijalističke perspektive.

Ta borba se nastavlja u Narodnooslobodilačkom pokretu. Krajem 1942. godine je osnovan Antifašistički front žena. Svrha ove organizacije je bila briga o ženama u smislu političke i kulturne emancipacije, pomoć vojsci, briga o razvoju socijalizma, briga o izgradnji nove države, briga o djeci i tako dalje.⁵² Nama vrlo važno za istaknuti je da su izdavali *Ženu u borbi*, časopis koji je bio forum za prenošenje službenih stavova Komunističke partije Hrvatske/Komunističke partije Jugoslavije, usmjeravanja i djelovanja lokalnih organizacija AFŽ-a (ali i šire javnosti) te sredstvo oblikovanja mišljenja.⁵³ AFŽ nije bila feministička organizacija, ali je ogledni primjer zalaganja i borbe žena s ovih prostora za bolji položaj. Ograđivali su se od feminizma jer su se trebali boriti za promjenu društvenog sustava čime bi se otvorio put za ostvarenje ravnopravnosti žena.⁵⁴ *Žena u borbi*, figurativno i doslovno je od samih početaka svojim radom činila slične stvari kao i feministički pokret, ali kao što je veći rečeno, u socijalizmu je klasna borba iznad rodne. Pravo glasa su žene stekle 1945. godine, a nakon formiranja nove države nastupio je period u kojemu će žene biti potaknute što unutarnjim zalaganjima, što vanjskim utjecajima na društvene promjene.

Nadalje, što se tiče drugog vala feminizma, Knežević tvrdi da se feminizam u Jugoslaviji mogao pratiti u tri faze, prva je bila od kraja šezdesetih do kraja sedamdesetih, druga je bila u osamdesetima, a posljednja u devedesetima.⁵⁵ Neke autorice poput Marjete Šinko pišu da je u Jugoslaviji postojao feministički pokret koji dolazi krajem šezdesetih

⁵⁰ Ograjšek Gorenjak, 170.

⁵¹ Slobodni filozofski [online] (Jugoslovenska – socijalistička – feministička historija) <https://slobodnifilozofski.com/2021/12/jugoslovenska-socijalisticka-feministicka-istorija.html> (Posjećeno 11. 9. 2023.)

⁵² Lydia Sklevicky, *Konji, žene, ratovi* (Zagreb: Ženska infoteka, 1996), 25.

⁵³ Dijanić Dijana, *Društveno-kulturni aspekti položaja žena: Antifašistička fronta žena (1945.-1953.)*, Doktorska disertacija. (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, 2015), 65.

⁵⁴ Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku* (Beograd: Žene u crnom, 1994), 156.

⁵⁵ Đurđa Knežević, „Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj”. *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest* (2004): 249

godina radi otpora jednopartijskoj vladavini i paternalističko-socijalističkom tretiranju ženskog pitanja,⁵⁶ što se ujedno podudara s tezom da se feminizam pojavljuje u šezdesetima. U osamdesetima nastupa promjena u kojemu je feminizam u Jugoslaviji dopro do šire publike, a ne samo u obrazovanim ženskim krugovima. Obične su žene mogle čitati u raznim magazinima o raznim ženskim pitanjima.⁵⁷ U kasnim osamdesetima su feministkinje počele otvorenije govoriti o politici, velikim dijelom zbog mijenjanja političke klime. Naposljetku, početkom devedesetih više nisu pričali o emancipaciji žena već o pitanjima nasilja nad ženama i političke participacije žena.⁵⁸ Vrijeme drugog vala feminizma na području Jugoslavije dijelimo od desetljeća do desetljeća zato što je to razdoblje dinamičnih promjena. Svijet se razvijao nikad brže i promjene su se događale na društvenim, ekonomskim i političkim sferama.

Početak drugog vala feminizma bilježimo prvom registriranom feminističkom grupom koja se zvala „Žena i društvo“, iza koje su stajale Slavenka Drakulić, Lidija Sklevicky, Rada Iveković, Silva Mežnarić i druge.⁵⁹ Prvo feminističko okupljanje odvijalo se za vrijeme konferencije „Drug-ca Žena. Žensko pitanje – novi pristup?“ koji se održao godine 1978. u Studentskom kulturnom centru u Beogradu.⁶⁰ Konferencija je označila prijelomni trenutak za novu generaciju jugoslavenskih teoretičarki. Na taj se događaj gleda kao dokaz da je feminizam mogao postojati u socijalizmu, ili barem da je u socijalističkoj državi moglo biti feminističkih pristupa koji nisu bili predstavljeni na klasičnom marksističkom odnosu prema ženskom pitanju.⁶¹ Situacija u Jugoslaviji je bila takva da je odnos prema feminizmu bio 'opterećen tzv. „buržoaskom“ obilježenošću'.⁶² To bi značilo da su se i u Jugoslaviji fokusirali na pitanja društva, ne nužno na pitanja žena. Blaženka Despot koja se bavila feminizmom i feminističkim učenjem na području Jugoslavije smatra da su klasne razlike preduvjet za neravnopravnost spolova, a ona kaže da: 'Svaki pokušaj promišljanja „ženskog pitanja“ u socijalističkom samoupravljanju priloga je marksizmu kao proleterskoj teoriji društva. Žensko pitanje time postaje relevantno i za praktičnu djelatnost komunista'.⁶³ Dakle bavljenjem klasnim pitanjima (klasna nejednakost) rezultiralo bi generalnoj boljoj društvenoj situaciji,

⁵⁶ Marjeta Šinko, „Nastanak i formativno razdoblje feminističkog pokreta u Sloveniji i Hrvatskoj.“ *Političke analize*, br. 33-34 (2018): 45.

⁵⁷ Lóránd, 215.

⁵⁸ Ibid, 102.

⁵⁹ Šinko, 45.

⁶⁰ Ibid, 46.

⁶¹ Slobodni filozofski [online] (Jugoslovenska – socijalistička – feministička historija) <https://slobodnifilozofski.com/2021/12/jugoslovenska-socijalisticka-feministicka-istorija.html> (Posjećeno 11. 9. 2023.)

⁶² Mirjana Adamović, *Žene i društvena moć*, (Zagreb: Plejada d.o.o., 2011), 46.

⁶³ Blaženka Despot, *Žensko upravljanje i socijalističko samoupravljanje*, (Zagreb: Cekade, 1987), 107.

točnije jednakosti. U komunizmu nije bilo rodne politike, nego je postojala uglavnom „emancipacija radom“.⁶⁴ Isto tako, komunizam nikada nije imao „državni feminizam“, ali je definitivno imao snažan, nadmoćan „državni patrijarhat“⁶⁵ što je ujedno i tema članka Miriou koja nadodaje da nije postojalo nešto poput komunističkog feminizma zato što su komunističke države bile drukčiji svijet u kojemu nije bilo mjesta za feminizam drugog vala.⁶⁶ To znači da je SFRJ prije svega bila patrijarhalna država u kojoj su muškarci imali primarnu kontrolu nad društvenim, kulturnim, političkim i ekonomskim institucijama te na taj način mogu kontrolirati prodiranje feminizma. Iako je u bivšoj Jugoslaviji feminizam bio stran jer dolazi sa zapada, postojao je prostor u kojemu se moglo baviti ženskim pitanjima. Između ostalog, u socijalističkom pokretu za građanska prava neizostavna su prava žena. Mnoge aktivistice pokreta za prava žena bile su socijalistkinje. Kate Millett napisala je knjigu *Sexual politics*, Ursula Leguin napisala je najpoznatiji literarni prikaz socijalističkih utopija *Planet der Habenichtse*, potom Joanna Russ koja je napisala znanstvenofantastični roman *The Female Man* što nam govori o isprepletenosti socijalizma i feminizma, doduše, ovi primjeri dolaze sa zapada. Zaharijević piše o jugoslavenskom feminizmu koji se prema njoj pojavio krajem 1970-ih kada su se otvorile državne granice, što je rezultiralo dostupnosti većoj količini nefiltriranih informacija, knjiga i časopisa čime su Jugoslavenke stupile u doticaj s idejama izvana.⁶⁷ Taj feminizam izrastao je iz socijalističkog, političkog i kulturnog okvira stoga se razlikovao od kapitalističkog zapadnog feminizma.

Valjalo bi posebno izdvojiti već spomenutu feministicu i autoricu u časopisu Slavenku Drakulić koja je napisala knjigu koja je odmah izazvala burne reakcije u javnosti, *Smrtni grijesi feminizma: ogledi o mudologiji*. U knjizi, između ostalog, piše u jednom trenutku i o spomenutoj konferenciji. Osim toga, prenosi aktualno stanje nakon 12. kongresa SKJ, koji se održao u lipnju 1982. godine i izdvaja citat iz govora Branke Lazić koja je tada bila nova predsjednica Konferencije za aktivnost i ulogu žena u društvenom razvoju Jugoslavije. Lazić kaže: „Shvaćanja tuđa našem socijalističkom samoupravnom društvu, posebno ona feministička koja se uvoze iz razvijenih kapitalističkih zemalja, traže...organiziranu borbu za njihovo suzbijanje i eliminiranje, svakodnevnu akciju subjektivnih snaga, a posebno SK.“⁶⁸ Na što Drakulić komentira da je bila takva situacija da su se problemi žena u društvu smatrali

⁶⁴ Mihaela Miroiu, „Communism Was a State Patriarchy, Not State Feminism.“ *Aspasia I*, 1 (2007): 200.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Zaharijević, Adriana. “The Strange Case of Yugoslav Feminism: Feminism and Socialism in ‘the East.’” *The Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia*, 2017, 137.

⁶⁸ Slavenka Drakulić – Ilić, *Smrtni grijesi feminizma: ogledi o mudologiji* (Zagreb : Znanje, 1984), 102.

nevažnim i marginalnim – da su žene na rubu događaja.⁶⁹ Jednakost društva, jednakost radničke klase, bratstvo i jedinstvo su parole socijalističkog društva, a SFRJ je nastojala provesti tu društvenu jednakost te riješiti probleme. Prema Drakulić su se prvo rješavali ekonomski i materijalni problemi, pitanja vezana za poljoprivredu, privredu, turizam itd. što bi rezultiralo boljim položajem žena.⁷⁰ Sasvim je logično da bi rješavanjem širih problema nehotice riješili i neka druga pitanja, no to nije značilo da je na dnevnom repertoaru bila stavka problemi žena i pitanja feminizma. Osim toga; „Što hoće (te) žene?...tko im (feministkinjama) daje pravo da govore?⁷¹ izdvaja autorica za primjer generalnog neznanja i tvrdoglavosti pojedinaca, jedna vrsta averzije prema feminizmu, ili još gore, kontrarevolucionarne djelatnosti.⁷² Na kraju, stav Slavenke Drakulić je da bavljenje ženskim pitanjima nikako ne znači odvajanje od socijalizma nego baš suprotno, da borbom za ženska pitanja doprinosi transformaciju društva u cjelini.⁷³ Ne možemo donijeti sud na temelju jedne jugoslavenske feministice da su takve bile sve, ali možemo donijeti pretpostavku da su se vrlo vjerojatno feministice iz Jugoslavije borile za svoja prava dok istovremeno nisu bile kontrarevolucionarne i protiv KPJ.

Nadalje, nakon što je početkom devedesetih godina prošlog stoljeća bilo očigledno da će se raspad SFRJ dogoditi oružanim sukobom, feministice s ovih područja su se prije svega morale baviti pitanjima rata. U Hrvatskoj je nastala mrežna organizacija *Antiratna kampanja Hrvatske/ARK*, oni su se, između ostalog, bavili i pitanjima ženskih i ljudskih prava.⁷⁴ Feminizam je u Hrvatskoj početkom devedesetih bio drukčiji od onoga u ostatku svijeta prije svega jer su se morali baviti pitanjima kao što su žene u ratu, izbjeglice, žrtvama rata, žrtvama silovanja i slično. U ovim godinama dolazi do tehnološkog napretka čime se bavi članak *Cyberfeminizam između teorije i pokreta* što nas ujedno dovodi i do novog razdoblja u svijetu. Ogromni tehnološki napredak mijenja vrstu komunikacije koja je izravno utjecala na i četvrti val feminizma. Hrvatska na početku 21. stoljeća ulazi u političke promjene koje su dovodile i do nove faze u razvoju feminističkog pokreta.

Na kraju posebno izdvajamo dvije autorice koje su se bavile pitanjima feminizma u Jugoslaviji. Prva je Sabrina Ramet koja piše da je Tito odbacio termin „feministica“ jer je

⁶⁹ Drakulić - Ilić, 103.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid, 106.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid, 111.

⁷⁴ Vesna Janković, „CYBERFEMINIZAM IZMEĐU TEORIJE I POKRETA. Osvrt na Hrvatsku.” *Socijalna ekologija*, br. 1 (2009): 19.

uspoređivan s buržoaskim aktivizmom što znači antisocijalističko razmišljanje, a pitanja žena nisu mogla biti iznad razvoja samoupravnog socijalizma.⁷⁵ Važno nam je znati je li bilo moguće biti feministica u Jugoslaviji, je li takvo što uopće i postojalo kako bismo mogli razumjeti časopis. Za početak, ako je odbačen termin „feministica“, znači li to da su mogle postojati žene koje su se bavile feminističkim pitanjima bez da su se službeno tako nazivale. Nakon što smo utvrdili da je za vrijeme komunizma ipak postojao feministički pokret, Ramet za njih kaže da najvećim dijelom nisu bile marksistice nego mlade stručnjakinje i akademkinje rođene nakon Drugog svjetskog rata”⁷⁶ Za SFRJ kaže da je bila jedina zemlja Istočne Europe u kojoj se razvio feministički pokret.⁷⁷ Je li ovo stvarno tako bilo se možemo zapitati na primjeru časopisa. Na primjer, mijenjaju li se autori u časopisu, mijenjaju li se teme u časopisu paralelno sa širenjem ideja drugog vala feminizma, te spominje li se i koliko često feminizam, te što se o njemu govori.

Druga autorica koja se bavila pitanjem feminizma u Jugoslaviji je neizostavna Zsófia Lóránd koja u intervjuu za časopis *Vox feminae* kaže da je razlika između feminizma u Jugoslaviji i onoga iz ostatka svijeta u socijalističkom kontekstu.⁷⁸ Lóránd navodi da jugoslavenski feminizam nije bio klasični feminizam sa zapada u razdoblju drugog vala, niti je bio sličan istočnom niti je rješavao „žensko pitanje“.⁷⁹ Kritiku koju su upućivali državnom aparatu bila je slična kao i u svim socijalističkim državama.⁸⁰ Feministice su kritizirale marksističko viđenje „ženskog pitanja“ koje je bilo sekundarno u odnosu na pitanje klase koje više ne bi trebalo biti problem kada nestane klasna podjela u društvu. S druge strane da se dogodio veliki progres u emancipaciji socijalističke žene, s ekonomskim i društvenim pravima koja su do tada bila nezamisliva.⁸¹ Navodi da su feministice u Jugoslaviji bile svjesne činjenice koliko je socijalizam učinio za žene, ali su isticale da je ugnjetavanje žena kompleksnije od razlike u spolovima ili nečega što se moglo srediti klasnim pitanjem. Jugoslavenke su ukazale rodnu utemeljenost ženskog ugnjetavanja i na koji način utječu

⁷⁵ Sabrina P Ramet, *Gender Politics in the Western Balkans. Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States* (USA: Penn State University Press, 1999), 5.

⁷⁶ Sabrina P. Ramet, *Social Currents in Eastern Europe*, (Durham: Duke University Press, 1995), 219.

⁷⁷ Ibid, 231.

⁷⁸ VoxFeminae [online] (Zsófia Lóránd: Seksualna revolucija u Jugoslaviji bila je dio patrijarhalnog sustava) <https://voxfeminae.net/pravednost/zsofia-lorand-seksualna-revolucija-u-jugoslaviji-bila-je-dio-patrijarhalnog-sustava/> (Posjećeno 11. 9. 2023).

⁷⁹ Lóránd, 296.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ VoxFeminae [online], (Posjećeno 11. 9. 2023).

vanjske okolnosti kao što su društvo, kultura, ekonomske prilike i odnosi između muškaraca i žena.⁸²

⁸² VoxFeminae [online], (Posjećeno 11. 9. 2023).

3. ČASOPIS „ŽENA”

Časopis je neposredni nasljednik *Žene u borbi* stoga 1957. je izašao prvi broj pod istim imenom, a od 1958. godine pod skraćenim nazivom *Žena*. Časopis je tada ušao u novi period u kojemu su nastavili pisati članke u kojima se budi duh za izgradnju socijalizma. Marija Šoljan Bakarić na Svečanoj sjednici povodom jubileja časopisa u svibnju 1977. godine navodi da je časopis predstavljao izvornost revolucije i značenje koje je ona imala za sve narode i posebno za žene te da je i časopis *Žena* nastavio rasplamsavati sve mogućnosti koje je žena ulagala u izgradnju socijalističke zemlje.⁸³ Prvotni cilj časopisa bio je da na informativno-zabavan način jugoslavenskim ženama donosi vijesti iz svijeta, izvještavati o novim trendovima, daje savjete i oblikuje viziju idealne žene. Od trenutka kada je časopis postao znanstveni, cilj je bio otvarati teme koje propitkuju ženskost, ženstvenost, položaj žena, stanje u državi, te odnos između socijalizma i feminizma. Socijalistički pristup rješavanju ženskog pitanja s vremenom je postao kompleksniji zato što su se granice kritiziranja društvene realnosti pomicala u smjeru veće slobode govora. Propitkivanje više nije bilo zabranjeno stoga su otvoreni novi pravci u rješavanju ženskog pitanja, koji između ostalog, mogu preispitati utjecaj socijalizma na društveni položaj žena.

U početku je časopis izlazio svaki mjesec, a od 1967. je izlazilo šest časopisa godišnje. Od 1957. godine izdavač je bio Glavni odbor Saveza ženskih društava Hrvatske. Od 1961. godine i 12. broja Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske, te nakon Savjet za pitanja društvenog položaja žene RK SSRNH. Skupština je bila najviši organ KDAŽH-a, a činili su je delegati društvenih, stručnih, gospodarskih i dr. organizacija i ustanova, te delegati koji su izabrani na skupštini općinskih konferencija.⁸⁴ Skupština je birala Predsjedništvo i Nadzorni odbor. Predsjedništvo je sazivalo skupštinu i određivali su godišnji proračun i plan, te su iz svojih redova birali Sekretarijat koji je djelovao kao najuže vodstvo KDAŽH-a. Osim toga, postojale su i razne komisije koje su se bavile analiziranjem i pronalaženjem rješenja za ostvarivanje određenih ciljeva. Uz to je u sedamdesetima postojao Savjet za pitanja društvenog položaja žene (1975-1979), a za svoj rad je bio odgovoran SSRN-u Hrvatske.⁸⁵

Prvi broj se i dalje zvao *Žena u borbi*. Od 1958. godine od broja 5, događa se prva promjena imena kada je podnaslov glasilo:

⁸³ HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 130.

⁸⁴ Nacionalni arhivski informacijski sustav [online] http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_8465 (Posjećeno 11. 9. 2023.)

⁸⁵ Ibid.

- "List za porodicu u domaćinstvo" i časopis mijenja ime u *Žena* kada izbacuju nastavak „u borbi“ vrlo vjerojatno da se napravi distinkcija između ratnih godina časopisa.
- Od 1967. godine kada se mijenja politika časopisa podnaslov mijenjaju u: „Časopis za društvene probleme žene i porodice“;
- Od godine 1969: „Časopis za društvena pitanja žene i porodice“;
- Od godine 1972: „Časopis za znanstvena i društvena pitanja o društvenom položaju žene i porodice“;
- Od godine 1973: „Časopis za znanstvena i društvena pitanja o položaju žene i porodice u društvu“;
- Te na kraju od 1976- 1989. nosi naziv: „Časopis za znanstvena, društvena i kulturna pitanja o mjestu i ulozi žene i porodice u društvu“.

Podnaslovi su vrlo slični i bave se sličnim temama koje se mijenjaju s obzirom na političko stanje u državi, točnije, o aktualnim pitanjima i problemima.

Već sama česta promjena naziva izazivala je kritike. *Čemu promjena naziva časopisa?* naziv je članka iz 1977. godine koji je napisala Milica Posavec u kojemu piše o problematici mijenjana imena. Časopis je uistinu često mijenjao svoje podnaslove, a Milica kaže: „Ostaje nejasno što je to u pojmu žena i njenom značenju sporno da ne bi bilo dostojno naziva jednog časopisa, što je to u pojmu i samoj riječi što treba odbaciti, što izaziva negativne asocijacije?“⁸⁶ Dodaje nije problem u toj riječi već negdje drugdje,⁸⁷ a suludo je da su uopće morali raspravljati o imenu časopisa iza kojeg nema nikakve mistifikacije o čemu se u njemu piše, samo zato jer je riječ „žena“ očigledno budila negativne asocijacije. Mijenjanjem podnaslova su htjeli specificirati čime se časopis idejno-tematski bavi, a autorica smatra da iako je naziv „neinventivan“ jer doslovno iskazuje predmet kojim se bavi, barem nema zabune o čemu se radi.⁸⁸ Čestom promjenom imena, odnosno podnaslovima su htjeli specificirati teme u časopisu.

U časopisu se socijalizam pojavljivao na tri načina. Prvi je definiranje socijalizma, pisanje o nastanku, razvoju, prednostima socijalizma – naobrazba čitatelja. Drugi način

⁸⁶ Milica Posavec, „Čemu promjena naziva časopisa“ *Žena* 1, (1977): 130.

⁸⁷ Ibid, 132.

⁸⁸ Ibid, 131.

pisanja o socijalizmu je kroz članke o Titu, osmom martu, radnicama za što smo izdvojili posebna poglavlja. Treće je kada se u časopisu aktivno raspravljalo, kritiziralo i davalo prijedloge kako poboljšati stanje u državi. Kritika nije upućena prema socijalizmu nego je više prikaz slobodnije rasprave o tomu kako poboljšati socijalističko upravljanje. Na primjer, pisali su da se u statute komuna ugradi zahtjev za brigu o čovjeku (*Žena*, godina 1962, broj 11), o postotku zaposlenih žena (*Žena*, godina 1964, broj 6), o obrazovanju djevojaka (*Žena*, godina 1964, broj 11), o zahtjevima za jačom stabilizacijom društvenog položaja žena (*Žena*, godina 1965, broj 8). Ovakvi članci oslikavaju socijalističko vođenje države u kojemu se ženama daje prostor i za kritiziranje trenutnog stanja i za mogućnost napretka ukoliko se sagledaju prijedlozi.

Časopis *Žena* je imao određeni obrazac koji je slijedio, a postepeno su dodavali i mijenjali rubrike. Na početku, u svakom broju su se mogle naći iste teme, prvo je o ženama radnicama, pa ženama u svijetu, onda kako urediti kuhinju, o komunističkoj partiji. U znanstvenim rubrikama pisali su npr. o zemljinoj geografiji, razne poučne dijelove za šivanje, recepti za dijetu ili božićne kolače, o odgoju djece i razne savjete vezane za bračni život. Postojale su rubrike gdje su čitateljice mogle pitati nešto o čemu nemaju koga pitati ili ako je ta tema tabu pa da se anonimno obrate. Redakcija časopisa navodi da su osnovna pitanja časopisa bila društveni položaj žena i njihova društvena aktivnost.⁸⁹ Osim toga navode da se časopis sastoji od rubrika koje govore o poslu i zapošljavanju žena, o radnom kolektivu, obitelji i posljedicama pridruživanja žena radnom sektoru. Prema njima časopis treba biti pokretač propitkivanja društvenog položaja žena. Za drugi osnovni dio lista navode teme vezane za uređenje doma, prehrani, odgoju djece, planiranju obitelji, teme o školi, televiziji, radiju, kinu, knjigama, križaljka i stranice za djecu, reklamni dio, o odijevanju, ljepoti, zdravlju i sportu.⁹⁰ Najčešće reklame su bile za Kraš, Borovo cipele, i tvornicu ulja Zagreb, iako su reklamirali i druge proizvode povremeno. U brojevima nakon 1967. godine su bile reklame za Kviki, odnosno Podravku i Saponiu Osijek, te brojne druge.

Od desetog broja 1957. nakon skraćivanja imena, mijenja se dizajn, a povećava se broj stranica na kojima se sve više pisalo o ljepoti i modi. Ženama se daju praktični savjeti izrada dječje odjeće (*Žena*, broj 11, godina 1958.) kuharski recepti (*Žena u borbi*, broj 10, godina 1957.), krojevima ženskih haljina (*Žena*, broj 1, godina 1964.), o uređivanju stana (*Žena*, broj 4., godina 1966.) Ti tekstovi izlaze u svakom broju do 1968. godine zajedno s

⁸⁹ HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 127.

⁹⁰ Ibid.

politiziranim člancima o radnicama, ženama u drugim socijalističkim državama ili obrazovnim temama. I Đurđa Milanović navodi u četvrtom broju iz 1984. godine u članku *Ženski listovi u Jugoslaviji* da su praktični sadržaji u tom trenutku još politički tekstovi.⁹¹ U tom periodu je pravilan odgoj djece, zdrava prehrana, higijena ili izrada dječje odjeće još uvijek prisutna u javnosti, a žena koja u nuždi savlada oskudicu, uspije se pobrinuti o djeci i obitelji zapravo je „politička radnica“⁹² Političke promjene u državi također su utjecale na rubrike, strukturu i pristup pisanja u časopisu. Rubrike su se mijenjale ovisno o potrebama o kojima se temama treba pisati. Dok je pristup pisanja časopisa, osim praćenja aktualnih tema, promijenjen i s obzirom na novi kadar osoba koje su pisale u časopisu. Osjetna je razlika u generacijama koje su odrasle i sudjelovale za vrijeme NOB-a i one generacije koja je odrasla u formiranoj SFRJ. Sve veća liberalizacija društva je otvorila put ka preispitivanju socijalizma, ali i feminizma. Naravno, na sve promjene je utjecala i urednička politika i redakcija časopisa.

Nakon 1967. godine, u časopisu više ne nailazimo na zabavni sadržaj namijenjen široj publici nego su teme prilagođene užoj publici, mada se i dalje nudilo sadržaja ženama iz bilo kojeg sloja. Iste godine dolazi do zaokreta u orijentaciji časopis i tada časopis postaje znanstveni. Časopis radikalno mijenja koncepciju, uređivačku politiku, programsku orijentaciju, likovnu i grafičku koncepciju te veliki dio suradnika. Urednica Marija Šoljan Bakarić navodi da su problematika žena i suvremene obitelji postale složenije, točnije sve više žena se uključivalo u procese izgradnje društva te je časopis trebao dublje proučavati i slijediti te procese.⁹³ Tako je promijenio fizionomiju i postao znanstveni časopis za proučavanje položaja žena u društvu i obitelji. Tijekom 1970-ih u časopisu *Žena* izlazili su članci iz raznih marksističkih tradicija, pri čemu je Frankfurtska škola bila najčešća. To je naziv koji se koristi za grupu njemačkih neomarksističkih filozofa. Promjena je bila očigledna, ali pogotovo sedamdesetih, urednica kaže da: „Izučavanje procesa kojim se 'Žena' namjeravala baviti kretalo se na pravcu: proučavanje i produblјivanja marksističkih načela o 'ženskom pitanju' i putovima njegove integracije u opće i jedinstvene tokove razvoja socijalističkog društva...“⁹⁴ Za časopis su u ovom razdoblju naveli da se on bavi društvenim i znanstvenim pitanjima o društvenom položaju žene i obitelji. Osobe koje bi pisale dolazile su iz istaknutih društveno-političkih, znanstvenih i stručnih redova kako bi svojim doprinosom mogli produblјivati

⁹¹ Đurđa Milanović, „Ženski listovi u Jugoslaviji“. *Žena* 4, (1984): 65.

⁹² Ibid, 66.

⁹³ Marija Šoljan. „Tajna emancipacija žene“, *Žena* 1 (1977): 6.

⁹⁴ Ibid.

dimenzije složene problematike.⁹⁵ Također istražujući arhivsku građu možemo vidjeti koliko je članaka bilo slano redakciji te da nisu svaki put prihvaćeni ako nisu ispunjavali uvjete, točnije ako nisu bili dovoljno znanstveni.

Važno je istaknuti njihove rasprave u redakciji o cilju pisanja časopisa. Redakcija za časopis navodi da su oni osobno na idejnom i marksističkom nivou opravdali mišljenje da su jedni od rijetkih, ako ne i jedini, koji problematiku društvenog položaja žene i obitelji obuhvaćaju svestrano.⁹⁶ Tematski program za 1972., što se kasnije provlačilo i kroz ostatak desetljeća bio je:

- A. Problemi društvenog položaja žene i porodice kroz aktualno društvenu-političku praksu;
- B. Tretman društvenog položaja žene i porodice na području: sociologije, prava, ekonomije i ostalih znanstvenih disciplina;
- C. Tretman društvenog položaja žene i porodice na području filozofije i umjetnosti/pitanja ideologije;
- D. Historijsko-politološki aspekt u tretmanu društvenog položaja žene i porodice.⁹⁷

Dok prijedlozi za nove rubrike iz 1974. godine glase;

1. Prijedlog za prijevod, u njemu bi se napisao kraći osvrt na znanstveno ili publicističko djelo koje se bavi ženom i obitelji, a da je imalo značajni odjek u inozemstvu, kraći osvrt na prozno, pjesničko ili dramsko djelo neke svjetski poznate autorice;
2. Pregled pisanja svjetskih ženskih glasila, osvrt na „ženski“ prilog u svjetskim časopisima;
3. Stranice povijesti, odnosno portreti feministica iz 19. i prve polovice 20. stoljeća, te teme o međuratnom feminizmu;
4. Prijedlog za suradnju sa sličnim časopisima iz svijeta.⁹⁸

Već u drugom broju časopisa iz 1974. godine je otvorena povijesna rubrika koju je vodio dr. Gordan Vlajčić, a možemo i naići na tekstove kao što su na primjer u trećem broju

⁹⁵ HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 130.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

iste te godine gdje dr. Milivoj Solar piše o *Karakterizaciji ženskih likova*. Ljerka Mifka piše o *Tri ženska lika u pripovijesti jest „August“ Brune Schulza kao tri modaliteta trajanja*. Nada Marinković piše o *Žena u stvarnosti i literaturi* itd. Iz izvještaja o realizaciji planiranih zadataka časopisa za 1975. godinu zanimljivo je bilo za uočiti da predlažu produbljeniu konfrontaciju s feminističkim pokretima na Zapadu, to jest idejno-teorijskim osnovama i organizacijskim svojstvima. S druge strane da časopis treba i dalje razvijati i produbljivati marksistički pristup pitanjima društvenog položaja žene.⁹⁹ Nemali broj puta je naglašeno ili u časopisu ili redakcijskoj arhivskoj građi da se na ženska pitanja treba gledati iz marksističke perspektive. Na primjer, u članku za mijenjanje ime časopisa, Milica Posavec izdvojila je argumente koji su bili za promjenu imena, a među tim argumentima se našao jedan koji glasi: „da izaziva nesporazume o onom čime se bavi, odnosno da asocira na feminizam, nasuprot težnji da se putem časopisa i njegova naziva izrazi sva slojevitost ženskog pitanja s pozicija marksizma“.¹⁰⁰ Dakle baviti se ženskim pitanjima u okviru socijalizma da, ali baviti se feminizmom kao takvim ne. No, i prije toga, odnosno u 1976. godini je objavljen veći broj članaka o suvremenom feminizmu. Osim informativne funkcije, naveli su da je svrha bila da se pojava kritički raspravi te da se prikažu ciljevi i borba suvremenog feminizma.¹⁰¹ Godine 1976. u savjetima za poboljšanje časopisa redakcija navodi da trebaju više pisati i informirati čitatelje o suvremenom feminizmu, objasniti što on znači, o čemu uči i govori, o njegovoj idejno-teorijskoj poziciji, te metodama borbe pokreta za oslobođenje žena na zapadu.¹⁰² Što možda može zvučati nelogično jer se s jedne strane ograđuju od feminizma, a s druge aktivno pišu o njemu, čak štoviše, približavali su se idejama zapadnog feminizma. Na kraju, redakcija navodi da je u ovom razdoblju časopis ima relativnu visoku nakladu,¹⁰³ što nam govori o njegovoj popularnosti, odnosno da je bio čitan. Iste te godine u časopisu su obilježili ulazak u desetu godinu *Žene* kao znanstvenog časopisa.

⁹⁹ HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 130.

¹⁰⁰ Milica Posavec, „Čemu promjena naziva časopisa“. *Žena* 1, (1977): 129.

¹⁰¹ HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 130.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

Sa stranica časopisa možemo izdvojiti ulogu koju su si sami predvidjeli a to je:

„Časopis je idejno, znanstveno i teorijsko djelovanje temeljio na:

- sve veće radno angažiranje žena,
- stvaranje jednakih mogućnosti za obrazovanje žena na svim razinama i smjerovima obrazovnog sistema, profesionalne orijentacije i obrazovanja uz rad,
- dosljedna primjena principa kadrovske politike,
- podruštavanje poslova u domaćinstvu,
- razrješavanje osnovnih problema društvenog položaja žene na selu u sklopu unaprjeđivanja položaja individualnih poljoprivrednih proizvođača.“¹⁰⁴

Dakle, da se časopis bavi brojnim pitanjima za unaprjeđenje društvenog položaja žena. Međutim, opet se ponavlja to da neće izostaviti socijalistički aspekt. Uvođenjem rubrike: „Iz socijalističke teorije“, redakcija časopisa navela je da su nastojali pokušati čitateljima približiti neke dijelove iz djela suvremenih marksističkih orijentiranih mislilaca. Rubriku je vodila Nadežda Čaćinović-Puhovski, profesorica s Filozofskog fakulteta u Zagrebu koja je bila hrvatska filozofkinja, feministica i prevoditeljica. Objavljivanjem komentara i prijevoda teksta E. Blocha: „Borba za novu ženu – program ženskog pokreta“ stalna rubrika „Iz socijalističke teorije“ prestala je postojati u časopisu. Nadežda Čaćinović-Puhovski je nakon toga pisala tekstove poput: „Ravnopravnost ili oslobođenje (Teze o teorijskoj relevantnosti suvremenog feminizma)“.¹⁰⁵ Osim nje, rubriku je vodio i dr. Ivan Prpić. Druga stalna rubrika: „Povijesna građa“ (koja je imala kraći prekid) ukazuje na procese sazrijevanja svijesti u redovima radničkog pokreta, a prije svega Komunističke partije o tome da je žensko pitanje također i klasno pitanje.¹⁰⁶ Ovu rubriku je uređivao prof. dr. Gordana Vlajčić. U prijedlozima, savjetima i smjernicama izdavačkog Savjeta časopisu od 1973. do 1977. godine navode da uredništvo treba i nadalje pokušavati da se preko časopisa razvija i afirmira marksistički, klasni pristup pitanjima složene problematike društvenog položaja žene.¹⁰⁷

Početkom devedesetih se pisalo i o ratu pa tako možemo naići na tekstove poput *Protiv rata i mržnje*, potom *Psihosocijalne pomoći prognanika*, Marina Ajduković, *Telefon za*

¹⁰⁴ „Deseta godina 'Žene'“. *Žena* 1 (1976): 2.

¹⁰⁵ Nadežda Čaćinović-Puhovski, „Ravnopravnost ili oslobođenje (Teze o teorijskoj relevantnosti suvremenog feminizma)“. *Žena* 3, (1976): 125.

¹⁰⁶ HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 130.

¹⁰⁷ Ibid.

psihološku pomoć u ratnim uvjetima, Goranka Lugomer Armano. Raspad Jugoslavije dogodio se za vrijeme 1991. godine, a nakon početka devedesetih časopis je prestao izlaziti i zadnji broj časopisa je broj 4-6 u svojoj 49. godini izlaženja (računajući od prvog broja *Žene u borbi*). Valjalo bi još izdvojiti da jedino kada su se dotaknuli političke stvarnosti u smislu prenošenja političkih novosti iz svijeta, a da se ne tiče ženskog pitanja, bilo je kada je umro drug Tito kojemu je posvećeno mnoštvo članaka. O trendovima i mijenjanju svijeta se nije moglo čitati direktno, osim ako je to vezano za trivijalne teme uređenja doma i o modi. Naravno, pisalo se o aktualnim temama, ali ne i o aktualnoj politici i zbivanjima u svijetu. Najtočnije rečeno, pratio se aktualni društveni položaj žene kroz aktualno društvenu-političku stvarnost.

Nadalje, iz uredničke politike možemo iščitati da su ulagali napore da časopis bude prije svega točan i informativan, ali isto tako da bude dostupan. Dojam koji se stekao je da su bili predani svom poslu i da su imali golemu želju pisati o modernim ženskim pitanjima i feminizmu. Pogotovo za vrijeme dok je urednica bila Marija Šoljan Bakarić (mada to ne znači da nisu i kasnije pisali feminističke i marksističke članke) zato što je bila žena iz drugog vremena kada su se žene borile u NOB-u pa se vidi u njezinom radu srčanost. Također čitajući arhivsku građu može se pronaći nekolicina pisama gdje su čitateljice časopisa osobno slale svoje privatne probleme i molile urednicu i redakciju za pomoć. Časopis je imao odjeljke gdje su čitatelji mogli slati svoje upite vezane za probleme u braku, odgoju, zdravlju i slično, ali ova pisma su bila drugog karaktera zato što su se odnosila, ne na konkretnije probleme, ali ozbiljnije pa je interesantno da su molile urednicu osobno za pomoć. Nažalost, odgovori na pisma takvog karaktera su bila da se obrate nadležnoj vlasti i da nije u njihovoj moći.¹⁰⁸

Glavni biljeg časopisu dala je urednica Marija Šoljan Bakarić koja je tu ulogu izvršavala od 1957. godine do sredine 1982. godine. Ona je bila politička i društvena djelatnica, a izdavačkom djelatnošću bavila se cijeli život.¹⁰⁹ Druga urednica bila je Melita Singer koja se novinarstvom počela baviti još početkom pedesetih godina prošlog stoljeća.¹¹⁰ Prva urednica je bila učesnica Narodnooslobodilačkog pokreta koja je i pokrenula ovaj časopis, stoga i naziv „u borbi“. Između ove dvije urednice se vidi generacijska razlika starijih

¹⁰⁸ HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 132.

¹⁰⁹ Slobodni filozofski, [online] (Žensko i klasno – zaboravljeni historijat) <http://slobodnifilozofski.com/2016/12/zensko-klasno-zaboravljeni-historijat.html> (posjećeno 26. 3. 2023.)

¹¹⁰ Židovski biografski leksikon, [online] (Singer-Ilej Melita) <https://zbl.lzmk.hr/?p=2228> (posjećeno 26. 3. 2023.)

i mlađih komunista bivše SFRJ, iako je dobna razlika urednica tek desetak godina. Stariji kadar je direktno sudjelovao u izgradnji nove države dok je mlađi kadar odrastao u boljim uvjetima i drukčijom političkom situacijom u svijetu i državi. Nove su generacije mogle otvarati nova pitanja i mogli su se slobodnije izražavati. S novom generacijom je dolazilo više utjecaja sa Zapada te se to oslikava i na časopisu, također su kasnije pisale žene koje su se nazivale „feministicama“.

Što se tiče izgleda časopisa, prije mijenjanja uredničke politike, dakle od 1957. do 1967. godine, časopis je bio revijalnog karaktera te je obilovao brojnim reklamama, slikama i bojama, dok se kasnije sastojao isključivo od članaka, te tek ponekad pokojom slikom Tita kad je umro, ponekom reklamom na zadnjim stranicama, motivom cvijeća, zgrade ili gole žene. Ako govorimo o prvih deset godina izlaženja, vizualno je časopis šarolik. Kada su pisali o nekom društvu na primjer, obično su stavili i sliku tog društva, stavljali su primjere namještaja, odjeće, cipela, idealnog tipa žene i slično, dakle obilovao je i fotografijama. Osim toga, naslovnice časopisa u prvih deset godina su različite. Ponekad su motivi socijalizma i revolucije, ponekad je na naslovnoj stranici žena, ali nikad nije seksualizirana. Osim toga, na naslovnoj se stranici znala pronaći i zgrada komunističke arhitekture ili pak apstraktno cvijeće. Žena u časopisu na slikovnim prikazima nije prikazana kao objekt i predmet požude. Prve tri godine izlaženja naslovne su stranice uglavnom apstraktni motivi, od 1960. je sve veći broj žena na naslovnica, dok su 1963. godine isključivo žene. Sredinom šezdesetih je u časopis dodan dio da čitatelji mogu pročitati o osobi s naslovnice. Kasnije, dakle nakon 1967. godine su naslovnice vrlo jednostavne gdje piše ime časopisa i godina izlaženja.

Časopis mora biti dovoljno širok za čitatelje bez obzira kojeg su društvenog sloja. Časopis *Žena* je uistinu imao širok spektar tema bile one društvene, političke, književne, kulturne, trivijalne. Redakcija časopisa navodi u prijedlozima za daljnje pisanje časopisa iz godine 1975. da je to kvalitetan časopis koji se dovoljno ne čita.¹¹¹ Pišu da se trebaju poduzeti mjere da bude dostupan svim čitateljima u Jugoslaviji i da dospije u institucije u kojima ga nema kao što su fakulteti i škole, čitaonice, instituti i slično.¹¹² To možda ne mora nužno biti pokazatelj vrijednosti i kvalitete časopisa, ali svakako nije na odmet napomenuti da se članci iz razdoblja sedamdesetih i osamdesetih i danas citiraju u ponekim radovima jer su teme i dalje aktualne i korisne i za današnja vremena. Časopis nije bio progresivan prema pitanju prevelike seksualne liberalizacije, članci su više bili edukativne naravi. Liberalni feminizam

¹¹¹ HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 130.

¹¹² Ibid.

dolazi sa zapada i tamo se uglavnom uspostavljaju novi trendovi. S druge strane socijalistička Jugoslavija je zapravo bila dosta progresivna što se tiče pitanja pobačaja, čak i ako usporedimo s današnjim stanjem. No, to je i dalje bila tradicionalna zemlja, a časopis nije nametao nove trendove, nego se fokusirao na edukaciju čitatelja i pisanjem o ženskom pitanju sa socijalističke perspektive.

Ovaj časopis su uglavnom pisale žene za žene o temama direktno vezane za njih, ali to ne znači da u njemu nisu pisali brojni muškarci. Ne bi imalo smisla navesti svaku osobu koja je pisala u časopisu, ali je bitno navesti barem neke od nama poznatih autora, a to su: Ivo Andrić, Vladimir Bakarić, Marko Veselica, Andrinko Krile, Mihajlo Lalić, Ivo Braut, Matko Peić, Ante Kesić, Milan Prelog, Predrag Bejaković itd. Od najpoznatijih autorica ovog časopisa možemo izdvojiti već spomenute urednice Šoljan -Bakarić i Singer, ali i Radu Iveković, Vesnu Parun, Štefu Špiljak, Vidu Tomšič, Emu Derossi-Bjelajac, Daru Janeković, Lidiju Šentjunc, Slavenku Drakulić, Miru Alinčić, Nedu Krmpotić, Macu Jogan, Sonju Popović Zadrović, Marinu Ajduković, te Zdenku Šnajder, Mariju Ebežnik Fuks i Cerijan Leticu koje su bile dio redakcije. Te strane autorice kao što je Lotte Ulbrich, ili autor Henri Agel, i nekolicina drugih koji nisu bili s ovih područja. Autori koji su pisali u časopisu su se razlikovali ovisno u kojem su razdoblju pisali. Krenuvši od glavnih urednica časopisa možemo vidjeti razliku između osoba koje su pisale na početku časopisa te pri kraju izlaženja. U prvim godinama izlaženja često su pisale osobe koje su bile dio partizanskog pokreta i starog kadra, dok su u kasnijim godinama to bile novinarke, feministice i slično koje su slijedile marksistička učenja. Na primjeru iz referata Vide Tomšič o suvremenoj obitelji i njezinim problemima gdje kaže: „privatno domaćinstvo pretvara se u društvenu industriju, njegovanje i odgajanje djece postaje javna društvena stvar.“¹¹³ Dakle, iz citata vidimo socijalističko poimanje obitelji i cilj je uspostaviti temelje socijalističkog društva. To društvo se s godinama mijenja i naviru na površinu problemi pa je dozvoljeno i poželjno kritizirati, a kritiku upućuju novi autori koji ne dolaze iz vremena formiranja KPJ.

¹¹³ Vida Tomšič, „Suvremena porodica i njeni problemi“. *Žena*, 1 (1959): 11.

4. ŽENSKE TEME

Časopis pokriva brojne teme, a razdvojili smo ih u dvije kategorije. Ženske teme su rubrike koje su posvećene isključivo ženskim pitanjima, interesima i zanimanjima. U ovoj kategoriji smo izdvojili dijelove iz časopisa u kojima se pokrivaju teme i za kućanice i za nove snažne i uspješne žene koje ruše sustav iznutra mijenjajući tradicionalne vrijednosti. Naravno, nezaobilazan je i feminizam. Druge teme su političke i one se tiču rubrika u kojima se pisalo o raznim političkim temama, npr. o samoupravljanju, prenošenje rješenja s konferencija, o ženama iz svijeta itd.

Kada su časopisi postali pristupačniji široj publici i kada su se počeli proizvoditi u većim brojevima, sve više je postao vidljiv utjecaj zapadne kulture. U časopisima su se objavljivala pisma čitatelja, prenosile su se reportaže, prilagali su pjesme, pisali su koje romane pročitati, koji film pogledati, ostavljali su svoje komentare, objavljivali su reklame, viceve, križaljke itd.¹¹⁴ Od pragmatičkih pitanja (kako namjestiti stan, ekonomičnost u potrošnji) s druge polovice šezdesetih, tematsko težište jugoslavenskih ženskih časopisa se prebacilo na intimnost bračnog života, pisali su o ljubavi, seksualnosti.¹¹⁵ Modernizacija i ekonomski prirast pogodovali su rastu konzumerističke kulture. Igor Duda kao znak početka potrošačkog društva označava godine nakon glazbenog festivala u Opatiji koji se održao 1958. g. Pobjedu na glazbenom natjecanju odnijela je pjesma *Moja mala djevojčica (tata kupi mi auto)*.¹¹⁶ Rastom konzumerističkog potrošačkog društva, rasli su i prilozima u novinama i časopisima o raznim idejama za preuređenje doma, novim cipelama, odjeći, šminki, kozmetici... Zubac kaže da je žena imala sve više uloga u svakodnevnom životu – majka, radnica, supruga, kućanica, ali bez obzira u kojoj je ulozi, ona je bila emancipirana, te da su se počele otvarati tabu teme tadašnjeg društva.¹¹⁷ Časopis pokriva sva ova pitanja i rubrike, a u radu su izdvojena poglavlja za ženskost, obitelj i dom, seksualnost, modu i radnicu.

Ženske teme s godinama izlaženja časopisa doživljavaju transformaciju u kojoj od tema za žene postaju teme o ženama. To nam govori da cilj i uloga časopisa više nisu bili isti. Urednica Marija Šoljan Bakarić je u nekoliko navrata naglašavala da nova društvena situacija

¹¹⁴ Zubac, Andreja. „Kultura javne riječi ženskih časopisa od 1840. do 1970. godine.“ *Knjižničarstvo*, br. 2 (2016): 87.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Igor Duda, *Everyday life in both Yugoslavia, Yugoslavia from a historical perspective* (Belgrade: Delfimedia, 2017), 399.

¹¹⁷ Zubac, 87.

zahtijeva akcije koje bi rezultirale boljim društvenim položajem žena, a to su mogli postići ukazivanjem na probleme (kroz časopis) i rješavanje istih.

4.1. Feminizam

Naziv ovog poglavlja je feminizam iako o feminizmu u časopisu ne možemo pričati sve do sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Ovdje ćemo prikazati pomak časopisa od uvriježenih prikaza slika žena do propitkivanja socijalnih normi potaknutim širenjem feminizma. Društveno prihvatljiva slika žene temelji se na tradiciji određenog društva i obitelji u kojoj je žena odrasla, te na patrijarhalnim standardima i u ovom slučaju, socijalističkim kriterijima.¹¹⁸ Simone de Beauvoir kaže da se „čovjek ne rađa kao genij, nego on to postaje, a položaj socijalističke žene dugo joj je onemogućivao da razvije sve svoje potencijale“.¹¹⁹ Od žena su se očekivali određeni standardi i odmalena ih se uči o socijalnim normama i prihvatljivim obrascima ponašanja. Od rođenja su bile predodređene rodne uloge. Materijalni status nametao je od toga koje će dopuštene modne trendove moći pratiti do toga koliko će se obrazovati, za koga će se udati (mada je u socijalizmu smanjena podjela između bogatih i siromašnijih društvenih staleža), kako će se obučiti, kako će se ponašati i slično. Ako ćemo polaziti od stavke da je časopis oblikovan u duhu vremena, onda se možemo zapitati je li on popularizirao stereotipe i perpetuirao ih, ili je bio kritičan. Reakcije na rodne stereotipe i sugestije za društvene promjene nam istovremeno kazuju na infiltriranje feminističkih učenja u časopis, ukoliko ih je bilo.

Pretpostavke su se pokazale točnima. Pedesete godine prošlog stoljeća općenito se vežu za jedno patrijarhalno razdoblje u kojemu su žene prividno imale čak i lošiji položaj nego godinama prije, tako da bismo već od prve godine izlaženja časopisa mogli izdvojiti neke, recimo to tako, upitne poruke ili reklame. U dvanaestom broju časopisa iz 1957. godine postojala je rubrika *Znate li da...* gdje se prenose određene poruke za žene, a ovdje ćemo izdvojiti neke;

- „Zapamtite, ekscentričnost je rijetko kada lijepa.
- Plavuša, koja se odijeva kao crnka, gubi sve kvalitete plavuše.
- Najljepša žena postaje ružna, ako se zapusti.
- Sjetite se koliko Vam je godina ili barem, kako stari izgledate. Razmislite također, da li ste premalena, prevelika, previše puna ili premršava. Pitajte se kako starom

¹¹⁸ Dijanić, *Bibliografski leksikon*, 303.

¹¹⁹ Ibid.

vas drugi drže i u koju kategoriju vas uvrštavaju. Tako ćete saznati tko ste i kako treba da se odijevate.

- Kako udarce čarobnog štapića ne mogu nestati suviše okrugle forme, to ih treba kamuflirati. Kamuflaža je glavni dio krojačkog umijeća.
- Žena se ne zna odijevati prije svoje tridesete godine.
- Znati starjeti sastoji se u tome, da si date truda, da ostanete vitki, da pazite na hranu, da zadržite kontakt s mladosti, da zadržite vedrinu, da ste uvijek dobre volje...¹²⁰

I sam časopis još uvijek prihvaća djelomično patrijarhalni i tradicionalni pogled na položaj žena. Zato su i postojali ovakvi savjeti jer se od žena očekivalo da se udaju i imaju svoju djecu koju će onda opet tako odgajati. Možemo ulaziti u dubinu zašto su toliko jako nametnuta očekivanja da su žene te koje moraju držati do sebe i biti lijepe, ali ćemo u ovom slučaju pojednostaviti i reći da je jedan od faktora društveno breme ispunjavanje uloge supruge i majke. Osim toga, mnoštvo je savjeta o odijevanju za što je odvojeno posebno poglavlje, te bezbroj savjeta kako brzo izgubiti kile, kako se pomladiti i slično. Možda je ironično da na jednoj stranici piše recept, a da su na drugoj ponuđene tjelesne vježbe i ekspresne dijete u kojima se za nekoliko dana može izgubiti nekoliko kila. Za primjer možemo navesti ove mjere koliko bi žena trebala imati kila u određenim godinama, ili barem, koliko bi bilo poželjno imati:

Fotografija 1. Žena, broj 12, godina 1957.

¹²⁰ „Znate li da...“. Žena 12 (1957): 36.

Fotografija 2. *Žena*, broj 1, godina 1958.

Nije loše ni pročitati što je u modi ako nas to veseli, a o tjelovježbi i kretanju se ne bi trebalo niti raspravljati koliko je neophodno u životu svake zdrave osobe. Poanta je samo da se prikaže koliko su žene bile okružene reklamama i koliko su bile svjesno i nesvjesno primorane da slijede standarde ljepote. „Savršene mjere“ ne postoje nego je to društveni zahtjev koji se razlikuje od kulture do kulture.

U četvrtom broju 1963. u odjeljku „Škola za život“ dr. Marijan Košiček piše da: „Priroda je dodijelila muškarcu i Ženi određene uloge, koji oni treba da odigraju.“¹²¹ Društvo je ženi zadržalo ulogu majke i odgajateljice. U svoje slobodno vrijeme one su morale odabrati predviđene i dopuštene aktivnosti koje ne prelaze zadane okvire.¹²² O tome kakav je bio pogled na ulogu žena s početka šezdesetih godina, da se nadovežemo na citat iznad možemo vidjeti da je postojalo uvjerenje da je ženama prirodnije brinuti se o djeci zato što su one te koje rađaju djecu.¹²³ Od žena su se oduvijek očekivali određeni standardi i obrasci ponašanja. U 10. broju časopisa iz 1965. izdvojili su iz svjetskog ženskog časopisa *Elle* francuskog podrijetla *Portret idealne supruge (Kako je zamišlja budući suprug)* karikirani prikaz toga što su neki muškarci očekivali od buduće odabranice i što su pojedine žene smatrale da trebaju raditi. Žena je opisana tako da je od jutra ugledna i lijepa. Ona tako lijepa, iako zapravo ne radi ništa povodom toga jer je od jutra savršena, daje svom mužu doručak. Ne ovisi o muževom novcu i snalazi se sama, savršena je kuharica, čistačica, vrtlarica, prijateljica. Ona prašta svom mužu, voli ga bezuvjetno, ne nameće svoje stavove te pobjeđuje starenje i iza

¹²¹ Marijan Košiček, „Za mlađi uzrast nešto o razlikama spolova“. *Žena* 4 (1963): 10.

¹²² Dijanić, *Bibliografski leksikon*, 311.

¹²³ Košiček, 10.

sebe ostavlja potomke koje je sama odgojila.¹²⁴ Magazin se nastojao narugati nametnutim rodnim standardima koji su se očekivali od žena što nam govori o blagom progresu o položaju žena u društvu.

U četvrtom broju iz godine 1978. Milan Polić piše *Ženstvenost, bitno pitanje budućnosti* gdje navodi uvjetovanost ženstvenosti: „Žena kao služavka i predmet muške pohote nosila je svoje breme umotano u celofan ženstvenosti ali taj omot sadržavao je uvijek i određene ventile za oslobađanje psihičke napetosti, kojih je muškarac baš zbog privilegiranosti svoje društvene uloge bio riješen.“¹²⁵ U daljnjim razmatranjima autorima navodi kako muškarci shvaćaju ženstvenost. Iz njegovih opisa jasno se može vidjeti koliko je mizogonija bila utkana kroz patrijarhalni sustav vrijednosti i odgoja gdje autor navodi da su omražene ne samo „muškarake“ nego i „papučari“ aludirajući na to da „prave“ žene ne bi trebale imati muške osobine dok su ženske osobine za muškarce negativne.¹²⁶ Žena može biti žena samo u svojoj tradicionalnoj ulozi.¹²⁷ Navodi i kako žene gledaju na ženstvenost i daje za primjer hlače koje predstavljaju simbol emancipacije, ali je svejedno tko nosi te hlače jer su one i dalje simbol „muškosti“.¹²⁸ U ovom broju časopisa se provlači tema o ženstvenosti pa možemo naići na članke poput *Odgovor na pitanje: kakva je sudbina ženstvenosti s obzirom na emancipaciju?*, Nadežda Čaćinović-Puhovski, *Emancipacija i sudbina ženstvenosti u suvremenom svijetu*, Svevlad Slaming, *Humanizam kao sadržaj i smisao ženstvenosti*, Jadran Zalokar. Ovo se sve odnosi na način kada časopisi tretiraju stereotipe o ženskosti.

S druge strane u sedamdesetima se općenito propitkuju i kritiziraju rodne uloge, te se aktivno piše o feminizmu. Skupina okupljena oko Lydije Sklevicky i Rade Iveković (feministice koje su pisale u časopisu) koja je nosila ime *Žena i društvo* te koja je nastala krajem sedamdesetih godina se smatrala prvom formalnom feminističkom grupom. Na javnim tribinama raspravljali su ženskim pitanjima, a feministice iz ovog razdoblja utjecale su na medije jer su, između ostalog, i same bile afirmirane novinarke.¹²⁹ Lydia Sklevicky u 3. broju časopisa iz 1977. godine piše *Od borbe za prava do prave borbe* u kojemu piše o sličnostima i razlikama starog i novog feminizma¹³⁰, navodi konzervativni i radikalni feminizam,¹³¹ te

¹²⁴ „Portret idealne supruge“. *Žena* 10 (1965): 28.

¹²⁵ Milan Polić, „Ženstvenost, bitno pitanje budućnosti“. *Žena* 4 (1978): 11.

¹²⁶ Ibid, 12.

¹²⁷ Ibid, 13.

¹²⁸ Ibid, 14.

¹²⁹ Knežević, 248.

¹³⁰ Lydia Sklevicky, „Od borbe za prava do prave borbe“. *Žena* 3 (1977): 93.

¹³¹ Ibid, 95.

navodi da je budućnost feminizma uobličena dosadašnjom borbom.¹³² Te godine je u časopisu čak 6 članaka o suvremenom feminizmu. Rada Iveković u 2-3. broju iz 1982. godine piše *Dali klasno pitanje iscrpljuje žensko pitanje*. U suštini, piše o negativnim konotacijama pojma feminizma i njegovom neshvaćanju.¹³³ U svojoj knjizi Slavenka Drakulić iz *Žene* (broj 3, godina 1982.) izdvaja citat Rade Iveković koja komentira politički život Jugoslavije: „...meni se čini da je mnogo opasnije kada se kao teorija ili umjesto teorije servira nekakav pseudo teorijski a zapravo dnevno-politički ideološki diskurs gotovih formula koji se tu projicira, u kojem se tobože pretpostavlja da se zna šta je šta, a nikada se ne definiraju početni pojmovi.“¹³⁴ Socijalistički feminizam govori da emancipacija uvijek ovisi o socioekonomskim promjenama, a ne o pojedinačnim reformama koje djeluju kao krinka na postojećem kapitalističkom sustavu eksploatacije.¹³⁵ Na kraju možemo izdvojiti citati iz 3. broja 1977. godine za što smo spomenuli da su napisali nekoliko članaka o feminizmu, a citat glasi: „...borba za prava, emancipaciju i oslobođenje žene dio je borbe za prava, emancipaciju i oslobođenje čovjeka.“¹³⁶ što je upravo i poanta feminizma koji ne traži superiorniji položaj za žene nego jednaki položaj za žene.

U časopisu možemo izdvojiti članak *Američki feminizam trećeg vala* u kojemu se objavljuju izvadci knjige američke feministice Naomi Wolf, autorice knjige *The beauty Myth* u kojoj se osvrnula da se u trećem valu nastavlja ono što je započeto u drugom valu i izdvaja negativne reakcije protiv feminizma.¹³⁷ Izvadak prenosi da mlade žene pate od niske razine samopoštovanja, da se bore protiv opsesije hranom i manjka seksualne vrijednosti, te da su okružene erotiziranim nasiljem prema ženama u masovnoj kulturi.¹³⁸ Na kraju izdvaja poruku da se feminizam, između ostalog, treba ponovno oživjeti.¹³⁹ Ovdje govorimo o početku devedesetih godina kada se i polako pojavljuje treći val feminizma te se uistinu nanovo oživljava.

Drugi broj časopisa iz godine 1960. donosi prilog Društvena afirmacija žene. Naime, U Zagrebu je 18. i 19. siječnja iste te godine održan II. plenum CK SKH na kojemu je Beška Frntić iznijela referat o društvenom položaju žena. Plenum je zaključio da konkretna i stvarna borba za ravnopravnost žene, i njezinu punu društvenu afirmaciju proizlazi iz afirmiranja i

¹³² Sklevicky, „Od borbe za prava do prave borbe“, 98.

¹³³ Rada Iveković, „Dali klasno pitanje iscrpljuje žensko pitanje“. *Žena* 2 i 3 (1982): 83.

¹³⁴ Slavenka Drakulić – Ilić, *Smrtni grijesi feminizma: ogledi o mudologiji* (Zagreb : Znanje, 1984), 104.

¹³⁵ Burcar, 8.

¹³⁶ Vesna Pusić, „O nekim aspektima uloge feminizma u suvremenom društvu“. *Žena*, 3 (1977): 123.

¹³⁷ Sonja Popović Zadrović, „Nova demokracija – nova diskriminacija“. *Žena*, 1 (1991): 39.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid, 41.

aktiviziranja žena u raznim društvenim funkcijama koje proizlaze iz šire društvene aktivnosti žena. Da rješavanje društvenog standarda, a posebno unapređenje brige za djecu i društvenu pomoć u rješavanju problema domaćinstva predstavljaju područje borbe.¹⁴⁰ Beška Frntić kaže: „Iako u našem materijalnom razvitku – bilježimo stalni porast žena u privredi, ipak u praksi, kad je u pitanju uključivanje žena, pored objektivnih razloga pojavljuje se i niz poteškoća, koje proizlaze iz raznih gledanja u odnosu na sposobnost žene, njenu produktivnost i rentabilnost u procesu proizvodnje. Takva gledanja proizlaze ponekad iz toga, što još uvijek nema jasnih stavova u odnosu na ulogu i položaj žene u čitavom procesu našeg društvenog razvitka...“¹⁴¹ Ovdje vidimo da su se i dalje bavili pitanjima društvenog položaja žene. Još je bilo nejasnoća, a također se i na drugim primjerima mogao vidjeti gori, odnosno lošiji položaj žena. Upravo su to pitanja kojima se bavi feminizam, ali je ovdje prikazano više u zbilji klasnih, socijalističkih i društvenih problema. S vremenom časopis prestaje biti „sramežljiv“ u spomenu riječi feminizam, mada je to i zbog mijenjanja politike časopisa. Na primjer, u osamdesetima Slavenka Drakulić na kraju svoje knjige kaže da su joj urednici u njezinim tekstovima križali riječ feminizam, ali da danas (1984. godina) to više ne čine.¹⁴² Ovo nam govori o većoj prisutnosti feminizma u časopisu i u ovom razdoblju ako ćemo se pitati je li časopis bliži feminizmu ili socijalizmu, odgovor je vrlo jednostavan.

Časopis do promjene politike prenosi stereotipne ideje ženstvenosti i nametnutu zamisao ženskog ponašanja. Da bismo nakon toga došli do godine 1967. kada se mijenja politika časopisa i u tim se brojevima na dalje kritizira ženski položaj i propitkuje uloga žene u društvu. Časopis je produkt svog vremena te je oslikavao progres feminističkog učenja i napredak cijelog društva vezano za položaj žena. No, o položaju žena (u časopisu) kao takvom ne možemo statistički utvrditi koliko se popravio, možemo samo reći da se s vremenom u javnosti dopustila kritika i da se razvila svijest o nekim prijašnjim boljkama koje su se smatrale normalnima. Što nam isto tako govori da je manji utjecaj socijalizma u časopisu, a veći utjecaj feminizma s većom liberalizacijom tiska. Najtočnije rečeno, možda upravo to ima veze s feminizmom. Žene su se sa svakim sljedećim valom feminizma borile upravo protiv ovakvih nametnutih standarda i ideja o tome što predstavlja idealnu ženu. Časopis je čak uočavao nametnute standarde ženskosti i ženstvenosti, te je i na brojne druge načine bio progresivan. Kovach u časopisu ukazuje na anakronizam u životu žena koja je istovremeno dovoljna i nedovoljna, sposobna i nesposobna, te da postoji množina slika o

¹⁴⁰ Beška Frntić, „Društvena afirmacija žene“. *Žena* 2 (1960): 2.

¹⁴¹ Ibid, 3.

¹⁴² Drakulić – Ilić, 169.

idealnoj ženi.¹⁴³ Ona kaže da: „Svijet stremi da ženu prizna čovjekom pune vrijednosti“¹⁴⁴ drugim riječima, u samom startu žene su zakinute za jednaka prava i sabotirane za ostvarivanje punog potencijala. Promjena po pitanju slike idealne žene prije i nakon promjene idejne politike časopisa pretvara časopis u vrijednu ostavštinu feminističke literature. Mogli bismo reći da se svrha časopisa promijenila od zabavno praktične do informativno poučne te oslikava činjenicu da žene u Jugoslaviji nisu bili pasivni promatrači nego aktivni sudionici u izgradnji novog progresivnijeg društva.

Članci u časopisu su na početku bili za zabavu i kao takvi se oslanjaju na ustaljene slike žene i muškaraca. U sedamdesetima se već vidi kritičnost što se ujedno i poklapa s razdobljem za što neki autori smatraju da je period širenja feminizma na ovim prostorima. Pisali su o suvremenom feminizmu i njegovoj ulozi, ciljevima i metodama borbe. Ponekad jesu oslikavali vrijeme u kojemu su nastali, čak i u sedamdesetima i osamdesetima, ali u tom su periodu mnogo više puta bili kritični nego da su perpetuirali stereotipe.

¹⁴³ Judit Kvoach, 'Šta bi potomci rekli o množini današnjih slika „idealne žene“'. *Žena* 6 (1967): 34.

¹⁴⁴ Ibid.

4.2. Obitelj i dom

Kada je FNRJ izdala prvi Ustav, u njemu je pisalo da su žene dobile i formalno pravo glasa, a osim prava glasa dobile su još nekoliko važnih zakonskih mogućnosti. Zakon o braku (1946.) nalaže da im je izjednačen položaj u braku, godinu nakon su izjednačena prava bračne i izvanbračne djece, zakonom iz 1952. omogućeno je pravo na abortus.¹⁴⁵ Status žene u društvu se promijenio, ali njezina je uloga u odgoju obitelji često puta ostala ista. Od žena se očekivalo da su one i dalje te koje će se brinuti o novorođenčadi, da su one te koje će se brinuti da obitelj ima topli obrok, čistu odjeću te da djecu odgoje u skladu moralnim načelima partije gdje se odmalena ponosi Titom i partijom. Tito je smatrao da su djeca morala biti odgajana u jugoslavenskom duhu kako bi postali dostojni i uzorni građani u novom socijalizmu.¹⁴⁶ Time vidimo da je na majke pao teret da su stvarateljice uzornih građana.¹⁴⁷ Silvia Federici u manifestu *Wages against housework* piše: „Kada govorimo o kućanskim poslovima, ne govorimo o poslu kao drugim poslovima, već govorimo o najprodornijoj manipulaciji, najsuptilnijem i najmistificiranijem nasilju koje je kapitalizam ikada počinio nad bilo kojim dijelom radničke klase.“¹⁴⁸ Dok se od majka očekivalo da su hraniteljice i odgajateljice, očevi su tradicionalno predstavljeni glavama obitelji, oni su radnici koji materijalno potpomažu i brinu se za svoju obitelj. Međutim, ulaskom žena u poslovni svijet njihova se obveza u obitelji nije smanjila nego su im se poslovi udvostručili budući da su morale raditi i unutar i izvan obitelji. Podjela rada na temelju spolova gdje su muškarci uglavnom morali obavljati fizički zahtjevnije poslove, a žene kućanske pritom i briga o djeci proizlazi su na temelju činjenice da su djeca bila prirodno vezana za majke.¹⁴⁹ I u časopisu možemo pronaći citat koji glasi: „Iako je žena ravnopravan proizvođač, misli se i dalje da je porodica prirasla uz ženu; bez obzira što je žena postala ravnopravni proizvođač – sva briga o porodici ostala je ženi.“¹⁵⁰

¹⁴⁵ BUKA Magazin [online] (Žene u socijalizmu – od ubrzane emancipacije do ubrzane repatrijarhalizacije) <https://6yka.com/kolumne/zene-u-socijalizmu-od-ubrzane-emancipacije-do-ubrzane-repatrijarhalizacije> (posjećeno 12. 4. 2023.)

¹⁴⁶ Dijanić, 333.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Silvia Federici, *Wages Against Housework*, (Bristol: Falling Wall Press and the Power of Women Collective. 1975), 2.

¹⁴⁹ Tamara Vuković, "Dvostruka uloga žena u suvremenoj obitelji: stavovi studenata Sveučilišta u Zadru." *Acta Iadertina* 2 (2016): 190.

¹⁵⁰ Marija Šoljan, „8. mart, trideset godišnjica pobjede i Međunarodna godina žena“. U: *Žena* 1 (1975): 3. Tekst ovog uvodnika je nešto prerađeno izlaganje Marije Šoljan, glavnog i odgovornog urednika „Žene“ na sastanku Savjeta časopisa održanog 23. XII. 1974. god.

Druga tema koja je vezana uz žene i obitelj je pitanje nasilja. Zsófia Lóránd smatra da se u tom periodu i dalje smatralo da je majka kriva za nasilje koje počini otac.¹⁵¹ Točnije rečeno, to je bilo vrijeme polovice dvadesetog stoljeća u kojemu je žena imala pokorni položaj, mada se drugi val feminizma borio za osvješćivanje ovog problema. Budući da su se žene više manje emancipirale, Gvozdrenović u članku *Partnerstvo i seksualnost* navodi da se dogodilo premještanje muške dominacije nad ženama iz područja domaćeg na područje plaćenog rada na tržištu.¹⁵² Nadalje, emancipacija žena je dakako značajni akter progresa, ali to se odrazilo na smanjivanje prosječne obitelji.¹⁵³ Doduše, njihova uloga u okviru obitelji je i dalje bila neuravnotežena što je već naglašeno, te da se očekivalo da odrađuju sve poslove koje su morale raditi prije nego što su se angažirale u tržište rada. Kako autor navodi: „žene su dvostruko platile cijenu svoje društvene afirmacije i emancipacije.“¹⁵⁴

Drukčiji pristup o temi nasilju dolazi krajem osamdesetih. Tijekom šezdesetih perpetuirala se ideja da se žene bune. Sada se gleda kao društveni problem. Redakcija časopisa je sazvala u veljači 1989. godine okrugli stol o temi „Nasilje u obitelji“. Prije toga su pisali u broju 5 iz 1988. godine o iskustvima SOS-telefona. Iznose brojne podatke kao što su statistički podaci o broju žrtava, status počinitelja, o kažnjavanju, nasilju nad djecom, te kako to sve riješiti. Ono što nam je interesantno je da Olga Petak piše o patrijarhalnom odgoju kao izvoru nasilja – kruta disciplina, poslušnost bez prigovora, zabrane izražavanja mišljenja, zabrana pokazivanja emocija.¹⁵⁵ Smatra da se treba promijeniti odgojni proces u kojemu bi se nasilje preveniralo.¹⁵⁶ Nažalost, kada se piše o ženi u obitelji neizostavno je spomenuti i nasilje, psihičko ili fizičko. U to vrijeme žena je imala egzistencijalnu sigurnost dokle god je bila radnica, supruga ili majka.¹⁵⁷ Teško je bilo biti samostalna žena, pogotovo ako žena nije bila niti u braku niti obrazovana. Zato se i stavlja toliki naglasak na brak i obitelj u prvim godinama izlaženja *Žene*. Pristup obrazovanju potom i radu bio je ograničen, stoga jedino rješenje postaje brak. U časopisu na jednom dijelu „Što kažu feministkinje?“ s Međunarodne konferencije u Meksiku¹⁵⁸, govore da prema shvaćanjima feministica, najgore ugnjetavanje

¹⁵¹ Lóránd, 278.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Mihailo Gvozdrenović, "Partnerstvo i seksualnost u socijalističkoj Jugoslaviji: između patrijarhalnosti i liberalizacije." *Mali Levijatan* 1 (2019): 145.

¹⁵⁴ Gvozdrenović, 147.

¹⁵⁵ Olga Petak, „Patrijarhalni odgoj kao izvor nasilja. U: *Žena* 1-2, (1989): 69.

¹⁵⁶ Ibid, 70.

¹⁵⁷ Dijanić, 316.

¹⁵⁸ Međunarodna konferencija u Meksiku održala se 1975. godine, odnosno u Međunarodnoj godini žena gdje su se okupile žene s obje strane blokovske podjele. Međutim, okupljanje Međunarodne godine žena postala su arene sukoba i nesporazuma. Mnoge feministkinje iz SAD-a očekivale su podučavanje svojih sestara iz Trećeg svijeta o putevima "autentičnog" feminizma, dok su žene s globalnog juga željele same odrediti svoje prioritete.

žena dolazi upravo u obitelji.¹⁵⁹ To dolazi zbog toga što je „brak ona institucija pomoću koje se jednoj kategoriji udatih žena iznudi besplatni rad“.¹⁶⁰ Drugim riječima, nešto što je predstavljalo egzistencijalnu sigurnost ujedno je predstavljalo i egzistencijalnu opasnost.

Brojni su članci koji se dotiču bračnih odnosa. Do 1967. godine su teme uglavnom vezane za bračne savjete. U rubrici Intimni razgovori dr. Marijan Košiček odgovara na pismo *Jesu li svi muževi isti*. Mlada žena je nezadovoljna u braku u kojemu je muž kritizira, zadaje previše obveza te postavlja prevelike kriterije. Njihove nesuglasice i njegova hladna narav ih udaljava da se supruga pita kako može postojati ljubav u ovakvom braku. Doktor daje savjet da žene prije braka malo bolje upoznaju ženidbenog odabranika te piše kako ponekad varamo sami sebe da će sve biti u redu. Košiček objašnjava kako je njezin suprug autoritativna ličnost i da ga se može prepoznati prema ponašanju u društvu, da se ne zavaraju ako je prema njima dobar jer se to može promijeniti. Da se ne smije olako prelaziti preko loših osobina te da se pristupa odnosima s više zdravog razuma.¹⁶¹

U istoj ovoj rubrici o ljubavi i braku dr. Marjan Košiček, kaže: „Ljubav je dinamičan proces u nama, koji je podvrgnut neprastanim promjenama, kao uostalom, i čitav naš osjećajni život. Ljubav je emocionalna reakcija na držanje drugog čovjeka prema nama, na njegove postupke, njegove osobine, njegovu zainteresiranost za nas.“¹⁶² U ovom slučaju se radi o paru koji se rastavlja, a autorov pogled na brak i ljubav je da se ona mora održavati. Savjet daje ženama, a to je da drže do sebe, daju svom mužu ljubav i pažnju, te da se ne zapuste. Savjetuje da imaju zajedničku aktivnost, a najprirodnija bi bila zajednička djeca o kojoj se brinu. Prema članku vidimo da je teret za održavanje braka bio na ženi.

U odjeljku *Škola za život* dr. Leon Zlebnik piše o ljubavnim vezama prije braka za koje govori da je važno da mladi budu ne samo fizički nego i emocionalno zreli prije ulaženja u seksualne odnose. Smatra da je važno da se održava balans između puritanstva ali i prevelikih seksualnih sloboda, te da se seksualni nagon može savladati. Daje savjet da se ne pretjeruje u flertu i da se ne stupa prerano u seksualne odnose jer oni mogu biti vrhunac lijepo i nešto lijepo između dva partnera koji se dovoljno poznaju i poštuju.¹⁶³

Teme braka su česte, a rasprave su se vodile oko alkohola, nasilja, uloge žene u braku, ljubavi. Rasprave su se vodile u vidu članaka, anketa i slično. Služba za planiranje porodice –

¹⁵⁹ Marija Šoljan, „Tajna emancipacija žene“. *Žena* 1 (1977) :16.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Marijan Košiček, „Jesu li svi muževi isti“. *Žena* 12 (1960): 26,27.

¹⁶² Marijan Košiček, „Kako sačuvati ljubav u braku?“. *Žena* 6 (1961): 24.

¹⁶³ Leon Zlebnik, „Ljubavne veze prije braka“. *Žena*, 10-11(1966).

Centar za zaštitu majke i djeteta SRH izdala je anketu „Brak i ja“ koju ispunjavaju supruge i muževi. Na anketi za žene se mogu naći pitanja poput: „Broj poroda“, „Broj pobačaja“, „Da li sprečava trudnoću“, „Kako sprečava trudnoću“, „Sumnja li ponekad u vjernost svog bračnog partnera“, „Zbog čega se udala“, „Kako se muž ponaša“, „Opija li se muž“, „Kako se često opija i kakav je kad je pijan“, „Šta muž i žena rade zajedno“, „Svađaju li se“, „Tko se najviše bavi djecom“, „Koji je glavni zadatak žene u braku (Od opisanih 10 mogućnosti, izaberite 3 i zaokružite) – 1. vođenje domaćinstva; 2. materinstvo; 3. financijski doprinos; 4. biti svom mužu ravnopravan partner; 5. biti svom mužu oslonac i prijatelj; 6. biti svom mužu dobra ljubavnica; 7. imati životni optimizam i ne gledati u svemu nerješiv problem; 8. znati sačuvati fizičku i duševnu svježinu; 9. biti vjerna; 10. 'topli dom'“; „Koji je glavni zadatak muža u braku (od opisanih 10 mogućnosti izaberite 3 i zaokružite) – 1. briga da financijski osigura porodicu; 2. sudjelovanje u odgoju djece; 3. biti ženi oslonac i prijatelj; 4. biti 'glava kuće'; 5. pomoć u kućanstvu; 6. pružiti ženi osjećaj sigurnosti; 7. biti ženi dobar ljubavnik; 8. imati životni optimizam i ne gledati u svemu problem; 9. znati sačuvati fizičku i duševnu svježinu; 10. biti ženi vjeran“.¹⁶⁴ Oba para su morala dati odgovor na ova pitanja, a ova pitanja su nam zanimljiva jer iz njih možemo iščitati dinamiku bračnog odnosa i stvarnost s kojom su se tadašnji parovi susretali. Prva stvar koju bismo mogli izdvojiti je upit za opijanje jer je očito to bilo nešto s čim su se susretali. Drugo je tko se najviše bavi djecom, ali taj odgovor je očigledan. Treće je bračna uloga partnerice i partnera. Žena je ta koja je imala zadatak voditi kućanstvo, podupirati muža kroz vođenje kućanstva pritom ostati vedra i sretna što stvara za muža sigurno okruženje kući. S druge strane muškarac je taj koji financira, koji je „pater familias“ i hranitelj obitelji. Časopis je objavio rezultate ankete, a rezultati su sljedeći: na anketu su odgovorile uglavnom sredovječne osobe¹⁶⁵, više od četvrtine imaju djecu¹⁶⁶, više od polovice su stanari¹⁶⁷, veći broj je zaposlenih i obrazovanih muškaraca¹⁶⁸, najveći broj motiva za sklapanje braka bila je ljubav¹⁶⁹. Časopis objašnjava da anketa nije objektivna niti pokazatelj prave istine jer je npr. kod brojnih anketiranih subjekata izostavljeno pitanje nevjere¹⁷⁰, dok im je jedna žena rekla da su trebali ankete poslati odvojeno, te da: „Moj muž nije htio ispuniti jer kaže: „Lagati neću, a iskreno govoriti ne smijem!“¹⁷¹

¹⁶⁴ Anketa Službe za planiranje porodice – Centar za zaštitu majke i djeteta SRH. *Žena* 3-4 (1966): 25, 26.

¹⁶⁵ Dr. Mladen Berghofer, „Motivi za sklapanje braka, iskustva i pogledi na brak“. *Žena* 5 (1967): 17.

¹⁶⁶ Ibid, 18.

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Ibid, 21.

¹⁶⁹ Ibid, 22.

¹⁷⁰ Dr. Mladen Berghofer, „Motivi za sklapanje braka, iskustva i pogledi na brak“. *Žena* 5 (1967): 16.

¹⁷¹ Ibid.

Nadalje, u drugom broju časopisa 1957. godine je primarius dr. Josip Dojč napisao članak „Zadaci žene koja ima u porodici alkoholičara“ gdje iz naziva možemo vidjeti savjete kako da se pomogne suprugu u borbi protiv alkoholizma. Autor naglašava i da cijela obitelj, radni kolektiv, okolina u društvo moraju pružati podršku liječenom alkoholičaru jer alkohol uništava obitelji.¹⁷² Zbog prirode društva u kojemu je konzumacija alkohola normalizirana, autor navodi da se čak 78% liječenih alkoholičara koji su se liječili u Dispanzeru za psihohigijenu u Zagrebu ponovno vratili svojim starim navikama.¹⁷³ Stoga, najveća podrška za liječenje pada suprugama u ruke kojima su dani savjeti poput da se ne daje alkohol za prehladu jer alkohol ne liječi bolesti, da se makne alkohol iz kuće i da ga nitko ne konzumira te zadnje da suprug ne bude primoran tražiti alkohol izvan obiteljskog doma.¹⁷⁴ Trideset godina kasnije o alkoholu se piše iz drukčije perspektive. Članak *Alkoholizam, droga i pušenje kao obitelji problemi* dotiče se o problemima alkoholizma žena i problemu konzumiranja alkohola i droga kod djece i mladih. Prije osamdesetih spomen droge u časopisu nije postojao, niti su se otvarala pitanja kao što su žene alkoholičari kojih je vjerojatno bilo, ali ne u jednakoj količini. Godine 1957. za apstinenciju od alkohola je bila odgovorna alkoholičarova supruga, dok se krajem osamdesetih razvija svijest o alkoholnoj kulturi.¹⁷⁵ Za popravljjanje situacije predlažu se mjere poput zdravstvenog odgoja u školama i zdravstveno odgojni rad u obiteljima.¹⁷⁶ To nam isto govori i o progresu društva u kojemu se razvija svijest o opasnostima alkohola i droga, dok je u godinama prije bilo donekle normalizirano.

Briga o djeci je velikim dijelom nametnuta majkama stoga je i mnoštvo članaka o odgoju djece. U djecu se htio utkati socijalistički duh i ideal. U jednom dijelu su izdvojene neke misli o odgoju Davorina Trstenjaka koji je bio pedagog koji je napisao niz pedagoških knjiga. Tako Davorin navodi da se djeci prvo treba biti dobar primjer, ne treba se puno govoriti o ponašanjima nego ih treba pokazivati. Djeci je potrebna igra, pažnja, ali ih se ne smije maziti da ne budu „mekušci“. Potrebno ih je odgajati za društvo, život i svijet. Na kraju, najbitnije je da su djeca radosna u tijelu i duhu.¹⁷⁷ Taj „posao“ oblikovanja djeteta je bio sveden na majčin odgoj. Te razni drugi članci o odgoju djece, *Nagrađivanje i kažnjavanje*

¹⁷² Josip Dojč, „Zadaci žene koja ima u porodici alkoholičara“. *Žena u borbi* 2 (1957): 20.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Prof. dr. Vladimir Hudolin, prof. dr. Branko Lang, dr. sci. Slavko Sakoman, dr. Mira Pehar, dr. Nevenka Blažić Čop i dipl. soc. radnik Jasmnika Nikoliš Wolf, „Alkoholizam, droga i pušenje kao obiteljski problemi“. *Žena* 1 (1988): 37.

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Davorin Trstenjak, „Neke misli o odgoju“. *Žena* 2 (1958): 15.

djeteta,¹⁷⁸ *Novi odnosi u porodici i odgoj djece*,¹⁷⁹ *Ravnopravnost u braku i odgoj djece*¹⁸⁰. Dijanić Dijana piše da je časopis *Žena u borbi* njegovao kult žene učiteljice gdje su predstavljali učiteljsko zanimanje kao način emancipacije žena te se pitanje emancipacije vratilo u sferu klasnog i radničkog pitanja.¹⁸¹ U ovom slučaju stereotipno žensko zanimanje davalo je priliku ženama da se zaposle izvan obiteljske kuće.

U šezdesetima se dogodio masovni trend potrošnje i kupnje tehničke robe i kućanskih aparata. Poboljšao se materijalni status običnih obitelji zbog zaposlenosti kako očeva tako i nekih majki. S rastom primanja javljala se i konzumeristička kultura, a u medijima su sve više reklamirali nove kuhinjske elemente i uređaje. U časopisu možemo pronaći razne ideje za uređivanje doma i razne reklame proizvoda za čišćenje. Jasno nam je da je to zato što su žene većinom i dalje bile kućanice koje kuhaju, čiste i odgajaju djecu, a i podnaslov časopisa do 1967. godine je glasio „List za porodicu i domaćinstvo“.

Uz kućanstvo se veže i tema o kuhanju te postoje članci u kojima se piše i o „kuhinji iz snova“ koja je razvijena kako bi ženu oslobodila kućanskog rada. Piše se i o praktičnoj kuhinji u kojoj su svi predmeti na dohvat ruke, o kuhinji koja je radionica i slično.¹⁸² Prilog uz to su razne ideje za kuhanje i recepti koji imaju bolji okus uz reklamirane proizvode kao što su Zvijezda margarin. Ovo je također prvo razdoblje časopisa prije nego što je postao znanstveni časopis.

Iz uvodnog izlaganja Vide Tomšič na seminaru „Žene i razvoj“ održanom na Bledu u listopadu 1977. godine možemo izdvojiti dio gdje se kritizira teret kućanskih poslova prema ženi te se tada vidi promjena u časopisu. Ona govori o nekim problemima društvenog položaja žene u svijetu te u petoj točki priča da bi to trebala biti zajednička obveza žene i muža.¹⁸³ Vida Tomšič nam je zanimljiva figura jer je ona imala animozitet prema feminizmu jer ga je smatrala „buržoaskim“ fenomenom, ali je srčano branila žensko pravo na slobodu u odlučivanju zaštite od trudnoće i rađanja.¹⁸⁴ Ona je napisala knjigu *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*. U poglavlju za marksizam piše da je za

¹⁷⁸ „Nagrađivanje i kažnjavanje djeteta“. *Žena u borbi* 1 (1957): 16.

¹⁷⁹ „Novi odnosi u porodici i odgoj djece“. *Žena u borbi* 3 (1957): 2.

¹⁸⁰ Marijan Košiček, „Ravnopravnost u braku i odgoju djece“. *Žena* 7 (1964): 16-17.

¹⁸¹ Dijana Dijanić, *Društveno-kulturni aspekti položaja žena: Antifašistička fronta žena (1945.-1953.)*, 279.

¹⁸² „Praktična kuhinja“. *Žena* 1 (1958): 28.

¹⁸³ Iz uvodnog izlaganja Vide Tomšič na seminaru „Žene i razvoj“, „Neki elementi pristupa problemima društvenog položaja žene u svijetu“. *Žena* 2 (1978): 21.

¹⁸⁴ Slobodni filozofski [online] (O Vidi Tomšič, marksističkom feminizmu i djelovanju)

<https://slobodnifilozofski.com/2016/03/chiara-bonfiglioli-o-vidi-tomsic.html>

(posjećeno 28. 4. 2023.)

promjenu obiteljskih odnosa proces jer postoje zaostali običaji i predrasude i uvjerenja koja su duboko ukorijenjena u društvu.¹⁸⁵

S pomakom časopisa se ne pojavljuju teme koje bi eksplicitno kritizirale preraspodjelu kućnih poslova jer se naglasak stavlja na jednakost u javnoj sferi i neka privatna prava kao što su pravo na kontracepciju. To jest, najbolje rečeno je da je dio društva bio svjestan činjenice da žene moraju duplo raditi ako su zaposlene i imaju vlastitu obitelj, ali da je to „jednostavno tako“. To je sve posljedica patrijarhalnog odgoja u društvu gdje su rodne uloge nametnute i ukorijenjene. Osim toga, da bi se društvo transformiralo potreban je preodgoj djece gdje se i djevojčice i dječake uči o jednakim poslovima. Vidimo značajan progres časopisa u temama koji se dotiču obitelji i doma tijekom godina, koji se događa zbog promjene politike časopisa, što zbog razvoja drugog vala feminizma koji se bavio obiteljskim i seksualnim nasiljem. Nakon 1967. godine na obitelj se gleda sa sociološkog stajališta gdje se propitkuju odnosi i društvene uloge, te se više ne pišu ikakvi propagandni tekstovi u kojima se prenose nametnute rodne uloge, štoviše, kritični su i svjesni stvarne situacije.

¹⁸⁵ Vida Tomšič, *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije* (Beograd: Jugoslovenska stvarnost, 1981), 65.

4.3. Seksualnost

Još se od 70ih godina prošlog stoljeća gotovo u svim zapadnim društvima događaju promjene vezane za život u obiteljima. Društvo nije više bilo toliko okrenuto kolektivu nego se povećavala individualizacija, a usporedno s tim i rodna ravnopravnost. Intimni život je sve više postajao osobni izbor, odnosno otvorio se put u slobodno stupanje u seksualne odnose prije braka te su se mijenjali standardi veze i svrha braka.¹⁸⁶ Dio tih trendova je počela pratiti i socijalistička Jugoslavija. U Jugoslaviji se nakon Drugog svjetskog rata dogodio snažan napor da se žene emancipiraju, da bi potom dvadeset godina kasnije nastupila seksualna revolucija i individualizacija. U SFRJ je bila kombinacija tradicionalnih i modernih gledišta, točnije konfuzna zato što je bila socijalistička tradicionalna država koja odjednom promijenila pogled na društveni život.¹⁸⁷ Lóránd navodi da su žene i dalje viđene da su pasivne i seksualni objekti umjesto subjekti, u tom smislu da je seksualna revolucija u Jugoslaviji bila dio patrijarhalnog sustava bez velikih promjena.¹⁸⁸ Tema seksualnost je nešto što su ženski časopisi često prenosili kroz zabavni sadržaj ili rubrikama za intimna pitanja gdje su nedovoljno obrazovane čitateljice na temu seksualni odgoj mogle postaviti pitanje. U kontekstu diplomskog rada, ono što nas zanima je što je sve časopis pisao o temama koje su usko vezane za seksualnost.

Sylbiji Wolby kaže da je: „patrijarhat određen kao sistem društvenih struktura i u praksi i o okvirima u kojima muškarci dominiraju, ugnjetavaju ili eksploatiraju.“¹⁸⁹ Većom slobodom, pa tako i seksualnom bi muškarci gubili moć nad ženama i smanjivala bi se njihova mogućnost kontroliranja. Osim toga, na osobe koje su slobodnije stupale u seksualne odnose gledalo se pogrdno. Nije na odmet bilo ni to što je seksualni odgoj bio jako loš. Čak i oni koji su bili seksualno liberalniji ne znači da su znali posljedice nezaštićenih odnosa. O tome koliko se malo znalo o seksualnom odgoju nam govori i činjenica da je u prvom broju časopisa 1984. godine Davorin Škalko napisao članak: „Trudnoća nije bolest“ u kojemu objašnjava osnovu biologiju trudnoće, točnije da je prosječna žena slabo upućena u

¹⁸⁶ Gvozdenović, 141.

¹⁸⁷ Ibid, 142.

¹⁸⁸ VoxFeminae [online] (Zsófia Lóránd: Seksualna revolucija u Jugoslaviji bila je dio patrijarhalnog sustava) <https://voxfeminae.net/pravednost/zsofia-lorand-seksualna-revolucija-u-jugoslaviji-bila-je-dio-patrijarhalnog-sustava/>

(Posjećeno 11. 9. 2023.)

¹⁸⁹ Gvozdenović, 143.

zdravstveni odgoj da čak ne zna da su normalne trudničke mučnine, osjećaj tromosti, razdraživost tijekom drugog stanja.¹⁹⁰

Gordana Cerjan-Letica koja je bila urednica, a kasnije samo autorica priloga u časopisu napisala je odjeljke o zdravlju žena općenito i teme vezane za rađanje. U 1980ima su objavljivani tematski brojevi o zdravlju žena. Posebni broj *Žene* iz 1986. godine govorio je o zdravlju zaposlenih žena, bolestima koje su prouzročene medicinskim tretmanima, reproduktivnom zdravlju, podjeli rada kod zdravstvenih zaposlenika te žene i medikalizacija. Autorica navodi da u Jugoslaviji nema puno istraživanja, a isti broj časopisa nudi niz intervjua sa ženama koje su radile kao liječnice u partizanskom pokretu tijekom Drugog svjetskog rata.

Prije toga su čitateljice mogle u rubrici *Vi ste zabrinuti pitajte nas* postaviti intimna pitanja ili su mogle pitati za nekakav savjet i slično. U ovoj rubrici možemo vidjeti koliko je bilo loše generalno znanje prosječne žene. U drugom broju iz godine 1960. jedna žena je pitala što je to mentalno zdravlje, s druge strane jedna žena strahuje od tumora mozga jer je nakon poroda već četiri godine boli glava.¹⁹¹ U poglavljima za abortus i kontracepciju smo se mogli dotaknuti pitanja vezanih za zdravlje žena dok se ovdje odnosi na osobne probleme čitateljica. Osim toga, pisali su razne informativne članke koji su bili poučni i zabavni.

Što se tiče same seksualnosti, ona je bila cenzurirana, imali su puritanske norme seksualnosti. Liberalizacija odnosa se dogodila sredinom prošlog stoljeća. Seksualno ponašanje izgubilo je prokreativnu funkciju.¹⁹² U javnosti su se počeli izdavati erotski časopisi poput *Starta*, a i u filmovima su se prikazivale seksualne scene. Na koncu, u 70im i 80im godinama prošlog stoljeća dogodila se nagla liberalizacija gdje su se oslobađali od političkih okova.¹⁹³ Na zapadu su postojale feministice koje su bile velike protivnice pornografije zbog posljedica koje ostavljaju na žene. Glavni problem je objektiviziranje pa i seksualno nasilje nad ženama, a Andrea Dworkin kaže: „Pornografija je suštinska seksualnost muške moći: mržnje, vlasništva, hijerarhije; sadizma, dominacije.“¹⁹⁴ Vjerojatno nije bila razvijena svijest koje su sve posljedice. Pod naslovom *Protiv diskriminacije na bazi spola i pornografije* Vladimir Težak objavljuje svoje zabilješke o pokretu američkih žena koji nosi naziv „Oslobođenje žene“. Zagrebački *Večernji list* objavio je dijelove iz tog napisa, a potom i *Žena*. Težak navodi tezu pokreta koja kaže da pornografija degradira žene i otežava sve gori

¹⁹⁰ Davorin Škalko, „Trudnoća nije bolest“. *Žena* 1-2 (1984): 38.

¹⁹¹ „Vi ste zabrinuti, pitajte nas“. *Žena* 2 (1960): 10, 11.

¹⁹² Gvozdenović, 149.

¹⁹³ Ibid, 151.

¹⁹⁴ Andrea Dworkin, *Pornography: Men Possessing Women*, (New York: Putnam 1981), 39.

položaj žena u američkom društvu.¹⁹⁵ Pokret se suprotstavljao valu seksa i pornografije, a iznenađujuća je činjenica da većina članica ovog pokreta su bile djevojke u dvadesetima.¹⁹⁶ Protivile su se eksploatiranju ženskog tijela, osim toga protiv činjenice da su žene u gotovo svim područjima društvene aktivnosti zapostavljene manjine, npr. tek jedan posto žena su bile inženjeri, tri posto pravnice, sedam posto liječnice itd.¹⁹⁷ Pokret „Oslobođenje žene“ ukazao je na mnoge stvarne probleme američke žene koji se rješavaju na svim sferama života pa i kod pitanja seksa i pornografije.¹⁹⁸

Nadalje, temu koju smo uvrstili pod poglavlje seksualnost je tema o reprodukcijским pravima. Reprodukcijska prava bi predstavljala da svatko ima pravo na izbor što raditi sa svojim tijelom. To bi značilo da žene imaju pravo na izbor u pitanjima trudnoće, majčinstva i seksualnosti. U to se ubraja abortus, broj djece, izbor partnera, sterilizacija, kontracepcija i slično.¹⁹⁹ Kontracepcijska sredstva nisu bila razvijena zbog tabuizirane seksualnosti i patrijarhalnog života sve do druge polovice dvadesetog stoljeća.²⁰⁰ Antoinette Konikow u tekstu *Voluntary Motherhood* (1923.) piše: „Žene ne mogu ostvariti pravu nezavisnost sve dok nemaju kontrolu nad svojom funkcijom prokreacije.“²⁰¹ Godine 1960. *Uredbom o uvjetima i postupku za dopuštenje pobačaja* nastojalo se objasniti ženama opasnosti od pobačaja i prevenciju prije toga, odnosno kako da se zaštite od dolaska trudnoće. U uredbi je naznačeno da su dopuštene ovakve akcije ako je život majka u trudnoći ugrožen.²⁰² Kontracepcija se masovnije počela koristiti u šezdesetima, a potkraj desetljeća otvarala su se savjetovališta za zaštitu u seksualnim odnosima i savjeti oko planiranja obitelji. Korisnice su bile najčešće udane žene s većim brojem pobačaja.²⁰³ Razni tiskovni mediji su bili zaslužni za širenjem informacija o kontracepciji, ali su također i organizirana predavanja po školama, ali treba imati na umu da se o ovome i dalje nije puno pričalo u javnim životima.²⁰⁴ Na kraju šezdesetih, točnije 1969. donesen je *Zakon o prekidu trudnoće* kojim je Jugoslavija odredila da je slobodno ljudsko pravo odlučivati koliko žele imati djece, ali da to trebaju regulirati prevencijom a ne nužno pobačajem jer je on bio nepoželjan.²⁰⁵ Prekid trudnoće je predstavljao osobni izbor žene, a ne para. Nakon liberalnijih zakona, u osamdesetima se pojavljuje pitanje

¹⁹⁵ Kod nas i u svijetu, „Protiv diskriminacije na bazi spola i pornografije“ *Žena* 1 (1970): 82.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Ibid, 83.

¹⁹⁹ Dijanić, *Ženski biografski leksikon : sjećanje žena na život u socijalizmu*, 314.

²⁰⁰ Ibid, 315.

²⁰¹ Sharon Smith, *Women and Socialism. Class, Race, and Capital*, (Chicago: Haymarket Books, 2015), 10.

²⁰² Dijanić, *Ženski biografski leksikon : sjećanje žena na život u socijalizmu*, 343.

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid, 344.

o etičnostima pobačaja, osobito u crkvenim krugovima.²⁰⁶ U ovim se godinama društvo već počelo udaljavati od socijalizma i bilo je javno dopuštenije govoriti o svojim političkim stajalištima i svjetonazorima.

Abortus koji je legaliziran 1952. godine, a liberaliziran 1960. imao je od početka šezdesetih veliki broj zahvata i nedostatke u provođenju istih. Nekih od problema su bili što se postupak prema ženi nije uvijek vodio s liječničkom etikom, što se ženu često tretiralo kao jedinog „krivca“ za neželjenu trudnoću, što se ženi nije davala uputa u daljnje metode sprječavanja trudnoće. U idealnom uređenju bilo bi da se kontracepcijom a ne pobačajima regulira broj poroda.²⁰⁷ Sklevicky piše da su uvođenjem zaštite i dodjeljivanje osobnog prava na prekid trudnoće poremetili hijerarhiju spolova. Tako je žena postala ravnopravni član društva, a patrijarhat je izgubio ženu koja mora poštivati autoritativna državna pravila.²⁰⁸

O kontracepciji i abortusu ima mnoštvo članaka u ovom časopisu. Seksualni odgoj u Jugoslaviji nije bio baš najbolji. Trudnoća je isključivo situacija s kojom se žena mora nositi stoga je i časopis puno puta pokretao ove rubrike. Ženino pravo na abortus dolazi od toga da prestane kontrola žena i ženskih tijela od strane muškaraca. Osim toga, legaliziranjem pobačaja se smanjuju smrtni slučajevi kada žene nestručno same obave pobačaj bez liječničke pomoći. O problematici prekida trudnoće u SR Hrvatskoj piše Dubravka Štampar. Na sljedećoj stranici ćemo izdvojiti statističke podatke o broju legalnih pobačaja na 100 živorođenih u SR Hrvatskoj:

²⁰⁶ Dijanić, *Ženski biografski leksikon : sjećanje žena na život u socijalizmu*, 344.

²⁰⁷ HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 197.

²⁰⁸ Lydia Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, 290-291.

Tablica 1. BROJ LEGALNIH POBAČAJA NA 100 ŽIVOROĐENIH U SR HRVATSKOJ

Godina	Broj legalnih pobačaja	Broj živorođenih	Broj legalnih pobačaja na 100 živorođenih
1960.	6.975	76.156	9.15
1965.	33.260	71.186	46.72
1970.	36.975	61.103	60.51
1975.	39.196	67.016	58.49
1980.	47.827	68.220	70.11 ²⁰⁹

Autorica navodi da problem prekida trudnoće postoji zbog neadekvatne opskrbe kontracepcije i manjku znanja o istom.²¹⁰ Gledajući tablicu, vidi se postepeni porast prekida trudnoće za što autorica kaže da je zbog nedovoljnog zdravstvenog odgoja, lošom i u malom broju kontracepcijom, te nedovoljni rad na planiranju obitelji.²¹¹ Ističe da je liberalizacija prekida trudnoće humanizirala odnos prema ženama koje se odluče na abortus. Osim toga je smanjila smrtnost kao posljedicu ilegalnih prekida trudnoće koje obavljaju nestručne osobe ili žene same. Napominje da liberalizacija pobačaja nije imala značajan utjecaj na demografiju stanovništva, ali da je značajno utjecala na ilegalne i nestručne pobačaje.²¹²

Tablica 2. SMRTNOST ZBOG POBAČAJA U SR HRVATSKOJ

Godina	Broj smrtnih slučajeva	Broj smrtnih slučajeva na 10.000 fet. smrti	Broj smrtnih slučajeva na 100.000 žena starih 15-49. g.
1960.	33	18.0	3.0
1965.	13	3.0	1.2
1970.	7	1.6	0.6
1975.	5	1.1	0.4
1980.	0	0.0	0.0 ²¹³

²⁰⁹ Aleksandra Beluhan, „Kretanje i problematika prekida trudnoće u SR Hrvatskoj“. *Žena* 4 (1984): 51.

²¹⁰ Ibid, 53.

²¹¹ Ibid, 54.

²¹² Ibid.

²¹³ Ibid, 55.

O seksualnom odgoju piše i Milan Čučković u prvom broju časopisa 1961. godine. Govori zapravo o podbacivanju pedagoga i roditelja o podučavanju mladih za seksualne odnose. Mladi su se upuštali u seksualne odnose bez previše znanja o istome. Kao zanimljivost navodi da predbračne odnose imaju mladići i djevojke čiji su roditelji sa sela, zatim djeca službenika, pa radnika i djeca roditelja koji imaju slobodne profesije.²¹⁴ To je tako zato što djeca roditelja seljaka u trenutku oslobađanja roditeljskog nadzora prepuste slobodnijem životu. Prema anketi mladi također navodi da su mladi o seksu uglavnom saznali od svojih prijatelja, a roditelji kao izvor informacije su bili tek na petom mjestu.²¹⁵ O spolnim bolestima uglavnom saznaju iz knjiga. Zaključuje da su tadašnja djeca seksualno slobodnija od prijašnjih generacija. Za pravi put odgoja navodi usađivanje socijalističkih etičkih normi u svijest omladine.²¹⁶

Na kraju, sve veće seksualne slobode dostigle su i socijalističku Jugoslaviju. Časopis je obrazovao čitatelje o ovim temama. Na početku je to bilo tako da su objašnjavali osnovne pojmove naivnim čitateljicama, dok su s vremenom otvarali ozbiljnije teme. *Žena* ne osuđuje seksualnost niti pobačaj. Ovaj časopis ukazuje na opasnosti i jednog i drugog. Također, niti propagira ijednu temu. Koristili su znanstveni pristup te su obrazovali čitatelje.

²¹⁴ Milan Čučković, „Jedan tabu mora nestati. Na temu: seksualni odgoj“. *Žena* 1 (1961): 24.

²¹⁵ Ibid, 25.

²¹⁶ Ibid.

4.4. Moda

U časopisu su pisali preporuke za odijevanje, frizuru ili šminkanje. Potom o uređivanju doma, savjeti o intimnim pitanjima, dio za viceve, za križaljke itd. Ovo se prvenstveno odnosi razdoblje kada časopis nije postao znanstveni. Tu je časopis više nalikovao nekim drugim jugoslavenskim časopisima po svome sadržaju. Moda je ujedno i na neki način simboličan prikaz ženske emancipacije jer prema modi možemo pratiti razvoj društva u dvadesetom stoljeću. Osim toga, praktični su sadržaji u ženskoj štampi najpostojanije štivo. Recepti, savjeti za olakšavanje kućnih poslova, ručni rad, savjeti za ljepotu, modni sadržaji s uputama za krojenje i šivanje, rubrike o odgoju djece, savjetni liječnika i psihologa, rubrike za intimna pitanja.... Đurđa Milanović navodi da su upravo oko praktičnih sadržaja začeli ženski listovi jer su najbliži „ženskom iskustvu svijeta“.²¹⁷ I ovaj je časopis obilovao praktičnim savjetima.

Već pedesetih godina se probijao američki modni utjecaj na prostore Jugoslavije. On se probija raznim putem preko medija pa se tako u časopisima piše što je trenutno moderno i što se treba nositi, veliku ulogu je imala i praksa shoppinga.²¹⁸ Veliki utjecaj na prihvaćanje zapadnih uzora imali su modni časopisi (*Praktična žena, Svijet, Bazar...*) koji su bili inspirirani stranom štampom, da bi kasnije sve više objavljivali domaće autorske tekstove rađene po modelu američkih časopisa.²¹⁹ Do 1967. godine izlaženja časopisa su i dalje modni prikazi bili u skladu s prvim brojevima *Žene u borbi* kada je cilj odijevanja bila praktičnost i otmjenost. Kada se moda u svijetu očigledno mijenjala, tada je časopis već bio znanstveni, pa ne možemo pratiti modne trendove, ali je moda itekako vezana za emancipaciju žena. Još bi valjalo naglasiti da u časopisu savjeti za modu nisu nužno usmjereni radi estetike nego i na praktične stvari poput šivanja, a naglašavaju i funkcionalnost i udobnost robe. Naglasak se stavlja na otmjenost i umjerenost, a krojevi su prikladni tom periodu.

Odjeća je simbol, bilo to simbol staleža, posla, osobne ekspresije ili nečeg desetog. Isto tako, odjeća može biti oružje koje se koristi protiv nekoga, ograničavajući tu osobu ili označavajući je. Na početku prošlog stoljeća ženska tijela su bila skrivena, haljine su bile duljine do poda i slojevite. Prvi svjetski rat je prekretnica i nakon njega se mijenja moda, a kasnije s pojavom seksualne revolucije i liberalizacije se vidi radikalna razlika u odijevanju

²¹⁷ Đurđa Milanović, „Ženski listovi u Jugoslaviji“. *Žena* 4 (1984): 64.

²¹⁸ Vučetić, 337.

²¹⁹ Ibid, 338.

naspram onoga od prije par desetljeća.²²⁰ Pokret emancipiranja žena i za prava žena se postupno širio Hrvatskom nakon Prvog svjetskog rata, doduše, sporije nego u ostatku Europe. Jedan od indikatora promijene pozicije žene je upravo moda. Dužina suknje i otvori na haljinama simboliziraju liberalizaciju o javnom pokazivanju ženskog tijela. Budući da je nova država bila uređena planskom ekonomijom i ideologijom koja je nastojala kontrolirati svaki aspekt života, tako je imala utjecaja i na modu. Tekstilna industrija pokazala se dobrom za zapošljavanjem žena pa su diljem Jugoslavije zapošljavaju žene u tvornicama.²²¹

Iako je bila riječ o komunističkoj zemlji, seksualna revolucija donijela je transformaciju odijevanja jugoslavenkih žena. Hlače koje se pojavljuju u modi u sedamdesetima godina prošlog stoljeća i koje su do tada najviše upućivale na spolnu razliku su nakon što su ih žene počele nositi predstavile emancipacijski element.²²² Društvo je slobodno onoliko koliko je dozvoljeno imati vlastitu ekspresiju osobnosti. U socijalizmu je postojao narativ da su svi jednaki stoga su po tom pitanju postojala ograničenja, ali budući da je Jugoslavija bila otvorenija prema zapadu, postojale su veće slobode. Osim klasične borbe za svoja prava, žene su mogle izraziti svoj bunt i kroz odijevanje. Na kraju krajeva, zamorno je boriti se za veća prava i jednakost sve dokle god energiju moraju ulagati u banalne stvari kao što su pokazivanje gležnjeva.

No, koliko je časopis bio praktičan „običnoj“ ženi. U Ženskom biografskom leksikonu možemo izdvojiti citat jedne žene koja kaže: „Onda je bio taj časopis 'Žena', koji je često puta pokretao više teoretska pitanja, nego ona praktična, tako da su često puta žene iz tih sredina seoskih znale to i kritizirati jer njima to nije bilo toliko blisko. One su trebale praktičnu pomoć”²²³ Kazivačica je dala kritiku ženskim organizacijama i časopisima da samo djeluju u teoriji, ali ne i u praksi. Smatrala je da takvo djelovanje ne može stvarno utjecati na poboljšanje ženskog položaja. Kaže da socijalizam nije baš prihvaćao različitost potreba koje su žene iz različitih društvenih skupina imale. O modi kao takvoj časopis nakon prvih deset godina nije više pisao. Moda, šminkanje, frizure, uređenje doma i slično prestaju se spominjati vjerojatno radi dva slučaja. Prvi je da su u životu žene postojali i veći problemi, bitnije stvari od odjeće koju će nositi. Drugo je da časopis više nije bio namijenjen praktičnim savjetima, nego je sve više pisao feminističke teme, a u feminističke teme ne spada širenje nametnutih standarda ljepote.

²²⁰ Vučetić, 340.

²²¹ Ibid, 340.

²²² Dijanić, 314.

²²³ Ibid, 125.

4.5. Radnica

Vjekoslav Bajsić kaže da je: „Industrijalizacija privrede stvorila toliko radnih mjesta da se i žena mogla ekonomski osamostaliti – proces koji je još u toku – te tako malo-pomalo pridonijela problematizaciji patrijarhalnog muškaračkog društva.“²²⁴ Ovo nam govori da se ulaskom žena u poslovni svijet pokreće redefiniranje patrijarhalnog tradicijskog društva na način da su žene ili gubile ulogu klasičnih kućanica ili da su dobile dvostruke obveze. Nadalje, pisanje o radnicama je sociološka tema zato što se otvaraju pitanja poput imaju li žene radnice iste plaće kao i muškarci? Mogu li žene napredovati u karijeri jednako kao i muškarci? Mogu li žene doći do visokih pozicija koje su prije toga imali samo muškarci? Što je s kućanskim poslovima, odgajanjem djece i brojnim drugim pitanjima koji se otvaraju nakon ulaska žena u poslovni svijet. Prije nego što krenemo pisati o radnicama i temama o radnicama u časopisu, možemo izdvojiti ilustraciju pristupa problemu o zaposlenim ženama koju je proveo Savezni zavod za statistiku:

Fotografija 3. *Žena*, broj 3, 1960. g.

U središtu zbivanja, ova ilustracija prikazuje stvarnu situaciju zaposlene žene. U patrijarhalnom društvu su ostala tradicionalna pravila preraspodjele poslova.

²²⁴ Vjekoslav Bajsić, „Religija nije izmislila niti ženu niti obitelj“. *Žena* 4 (1985): 50.

Časopisi su širili ideje da bi zaposlene žene trebale imati ista prava kao i bilo koji drugi radnik, ali isto tako da imaju pravo na obrazovanje i zdravstvenu zaštitu. Društveno–ekonomska modernizacija u Jugoslaviji dogodila se kasnije naspram zapadnih društava, ali i na drukčiji socijalistički kalup. Politika komunističke partije nastojala je ujednačiti udio zaposlenih između muškaraca i žena, ali privatna sfera je i dalje očuvala neke od patrijarhalnih obrazaca ponašanja što nam opet govori o sukobu između progresivnog i tradicionalnog te dualnosti socijalističke Jugoslavije.²²⁵ Na sjednici Predsjedništva Konferencije za društvenu aktivnost žena Hrvatske održanoj u Zagrebu godine 1966. raspravljalo se o položaju i ulozi jugoslavenske žene u razvijanju samoupravnog društvenog sustava. Naglasili su da su kriteriji za žene da postanu društveno-politički radnici znatno stroži. Osim toga, da žene moraju duplo više raditi jer mora biti i dobar radnik i dobra obiteljska žena.²²⁶ Društveni položaj žene je ovisio o tome koliko je ona društveno aktivna, a izgradnjom socijalnog sustava i stvaranjem demokratskog mehanizma u raznim sektorima djelatnosti, aktivnost žena raste.²²⁷ Nadalje, proturječnost jugoslavenskog društva pokazuje trend opadanja zaposlenih žena u pedesetima.²²⁸ Prema Sklevicky, smatrali su da će rješenjem klasnog pitanja biti riješena i pitanja ženskog rada koji je trebao postati područje samorealizacije.²²⁹ Ako govorimo o radnicama, važno je izdvojiti preteču ovog časopisa, odnosno *Žena u borbi*. Već smo u nekoliko navrata spomenuli da je ovaj časopis bio službeno glasilo AFŽ-a, a time i socijalističke ideologije i društva. Svojim su djelovanjem prenosili službenu poželjnu sliku komunističke radnice. Posebno su isticali žene radnice u industriji koje su svojim mukotrpnim radom trebale biti uzor sljedećim naraštajima. Na primjer, one su sudjelovale u radnim akcijama na obnovi zemlje.²³⁰ Budući da časopisi imaju i propagandnu ulogu, stoga je i *Žena u borbi* krojila sliku socijalističke radnice što je bilo vrlo bitno u stvaranju FNRJ. Nakon perioda obnove zemlje došao je period sve većeg broja zaposlenih žena, a tu već dolazimo do prvih brojeva ovog časopisa.

U časopisu *Žena* možemo naići na mnoštvo članaka o tomu kako izgleda svakodnevica zaposlenih žena, od onih koje su bile domaćice, do žena koje su se školovale za posao na višim radnim pozicijama. Socijalizam se zauzimao za ukidanje diskriminacije na tržištu rada,

²²⁵ Gvozdrenović, 149.

²²⁶ Tribina „žene“, „Položaj i uloga žene u razvijanju sistema društvenog samoupravljanja“. *Žena* 1 (1967): 22.

²²⁷ HR-HDA 1234-12 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 177.

²²⁸ Lydia Sklevicky, *Žene i moć: povijesna geneza jednog interesa* (Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku; Hrvatska sveučilišna naklada, 2020), 218.

²²⁹ Ibid.

²³⁰ Dijanić, *Društveno-kulturni aspekti položaja žena: Antifašistička fronta žena (1945.-1953.)*, 144.

odnosno da se poslovi ne dijele na „muške“ i „ženske“.²³¹ Iako, manji udio žena je bio zaposleno u „muškim“ sektorima zanimanja. Svakako, kroz socijalizam je došlo do napretka u pogledu uvjeta na radu, a o pitanjima jednakosti i općenito prikazu radnica ćemo izdvojiti nekoliko primjera iz časopisa. Prva stvar s kojima su se zaposlene žene susretale je činjenica da posao nije stao s krajem radnih sati, nego su morale obavljati i kućanske poslove bez muževe pomoći tako da je sav teret kućanskih poslova padao na njih.

U osmom broju časopisa iz 1965. godine izdvojeni su dijelovi iz referata urednice Marije Šoljan koja je tada bila predsjednica i Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske. Ona piše o nekim karakteristikama društvenog položaja žena, tendencijama daljnjih kretanja i o ulozi Konferencije za društvenu aktivnost žena Hrvatske.²³² Podatke koje možemo iščitati su da se od 1953. godine povećao prosjek zaposlenih žena za 126%.²³³ Međutim, stvar je bila u tome da se nisu zapošljavale na svim područjima, isto kako sada više nisu imali problem neškolovanih žena, nego grupiranje u samo određene škole. Dakle, prema riječima urednice, više se nije postavljalo pitanje trebaju li žene raditi nego se postavljalo pitanje gdje trebaju raditi.²³⁴ Društvena se afirmacija žena počela gledati u postotku njihove aktivnosti u samoupravljanju, društveno-ekonomskim funkcijama i drugim faktorima. Problemi s kojima se tadašnja žena susretala su bili problemi zapošljavanja, kvalificiranost i obrazovanje zaposlenih žena, te sudjelovanje u organima samoupravljanja s uvjetima koji su otežavali zaposlenim ženama doškoloavanje, stjecanje kvalifikacija i većem sudjelovanju u javnom životu.²³⁵ Žene su mogle puno manje napredovati u poslu jer nisu pohađale seminare i večernje škole, isto tako nisu jednako sudjelovale u sferi društvenog upravljanja i donošenju odluka. Na kraju se zaključuje da kada su problemi jasno predstavljeni da se trebaju konkretizirati razradom prijedloga te realizirati.²³⁶ Drugim riječima, časopis je otvarao problematiku zaposlenih žena, a osim toga je izdvajao i radnička prava, na primjer prava vezana za zaposlene trudnice (*Žena*, broj 3, godina 1969.). Problematizirali su pitanje davanja otkaza ženama, te se nisu bavili posebnim pitanjima koji se bave ženama na nekim drugim pozicijama osim radnica. Recimo, puno žena je radilo u primarnom sektoru. Možda se to nije službeno vodilo kao njihov posao, ali izostaje podataka o ženama sa sela. Pisali su povremeno, ali znatno manje nego za bilo koju podtemu koja je izdvojena u ovom radu. Tema

²³¹ Dijanić, *Društveno-kulturni aspekti položaja žena: Antifašistička fronta žena (1945.-1953.)*, 347.

²³² Podneseno na Prvoj redovnoj skupštini, 29. 6. 1965.

²³³ Izvodi iz referata Marije Šoljan, „Neke karakteristike društvenog položaja žena, tendencije daljnjih kretanja i uloga Konferencije za društvenu aktivnost žena Hrvatske“. *Žena*, 8 (1965): 4.

²³⁴ Ibid.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Ibid, 5.

o radu je autoricama u časopisu sigurno bila bliska jer su one bile dio generacije žena koje su dobile priliku konkurirati muškarcima na svim područjima života. Starija generacija je sudjelovala u NOB-u i započela izgradnju novog socijalističkog društva, dok je nova generacija na sigurnijim temeljima se mogla boriti za veća prava potaknuta drugim valom feminizma. Žene radnice na neki način pokazuju koliko je društvo patrijarhalno, odnosno postoje li i dalje nejednakosti u društvu s obzirom kojeg smo spola.

Na kraju izdvajamo da osim ovih općenitih podataka o ženama radnicama možemo nadodati komentar o kućanicama. Ovo nije izdvojeno u poglavlju gdje je pisano o obitelji i domu zato što su žene u kućama obavljale ogromnu količinu neplaćenog rada, bez kojeg očevi obitelji ne bi mogli jednakim opsegom obavljati profesionalni rad. Stoga su i kućanice radnice, često puta nedovoljno nagrađene i zanemarene za koje je časopis svjestan da postoje, ali kojima ne posvećuje dovoljno stranica. Što pisati o kućanicama? I sam je časopis bio svjestan činjenice dvostranog rada u životu jedne žene, ali to se nije dovoljno kritiziralo upravo zbog razdoblja u kojemu je nastao, te je i na taj način prikaz svoje vlastite suvremenosti.

5. POLITIČKE TEME

Za političke teme smo izdvojili sve one članke u časopisu koji bi se svojim sadržajem smatrali političkim. Bilo to rubrike o Titu, 8. martu ili o nekim socijalističkim rubrikama koje su same po sebi političke.

Politika jedne države može više ili manje utjecati na cenzuru tiska, a što se tiče tiska u Jugoslaviji, do raskida sa Staljinom, tadašnja FNRJ je uglavnom informativne priloge primala s istoka, dok nakon toga sa zapada, uglavnom od SAD-a.²³⁷ Nadalje, s obzirom da je Komunistička partija imala utjecaj i kontrolu na politički i društveni život, niti upravljanje tiskom nije bila iznimka. Čak do 1952. godine sve su novine i ostale periodičke publikacije bile u državnom vlasništvu.²³⁸ No, početkom pedesetih je utjecaj na zabavne listove je bio toliko prisutan da je izazvalo zabrinutost i negodovanje partijskih analitičara.²³⁹ Isto tako, u razdoblju veće partijske kontrole uredničku politiku svih novina određivao je agitprop CK KPH koji je bio glavni centar svih informacija što se odražavalo na ostali tisak u Hrvatskoj.²⁴⁰ U vrijeme izlaženja *Žene* nastupila je veća liberalizacija tiska, ali to ne znači da su bili posve liberalni u svojim rubrikama u časopisu jer su i dalje bili dio socijalističke države, između ostalog, ako su bili dio komunističkog kadra, prirodno bi slijedili socijalističku ideologiju.

S kasnijim godinama izlaženja časopisa, političke teme postaju sve prisutnije. Prvi razlog je da je časopis postao znanstveni, što ne znači nužno da nešto što je znanstveno da je i političko, ali u praktično zabavnim časopisima se na političke članke češće nailazi kroz ideologiju nego kroz rubrike. Drugi je liberalizacija tiska i treći nova politička klima.

²³⁷ Zoran Janjetović "Zabavna štampa u socijalističkoj Jugoslaviji." *Studia lexicographica* 4, br. 1(6), 2010, 38.

²³⁸ Berislav Jandrić, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom : Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952. : Organizacija, uloga, djelovanje*, (Zagreb: Srednja Europa, 2005), 201.

²³⁹ Janjetović, 38.

²⁴⁰ Jandrić, 201.

5.1. Socijalizam (iz socijalističke teorije)

Koncepcijski i idejno časopis je propagirao marksistički i socijalistički pristup feminizmu. Tako u članku Clare Zetkin *Šta žene duguju Karlu Marksu* u kojem ona jasno iznosi revolucionarnost Marxova djela i učenja s posebnim osvrtom na klasnu bit „ženskog pitanja“ i načine revolucionarne borbe za oslobođenjem cijele radničke klase pa tako i žena. Ona govori da Marx nije riješio žensko pitanje, ali je svojom teorijom otvorio put da se ispita i pogleda iz šireg kuta u povijesnoj povezanosti i isprepletenosti međuljudskih odnosa. Marx objašnjava da kapitalizam razara i stari oblik obitelji jer žena svojim radom postaje financijski neovisna stoga je samostalna i izvan obitelji i time stječe mogućnost za ravnopravnost u vidu supruge, radnice ili majke. Ali isto tako govori da je samo radnička klasa sposobna stvarati i mora stvarati ako želi riješiti žensko pitanje. I sama Clara Zetkin kaže da se on nije bavio ženskim pitanjem kao takvim, ali je otvorio puta za shvaćanje ovog problema i pokazao na koji način mogu ostvariti svoju slobodu. Marksizam je kao takav prvi otvorio ovo pitanje, a Šoljan-Bakarić kaže da je *Žena* pokušavala objaviti marksističku misao o razvoju društva te potaknuti čitatelje na razmišljanje.²⁴¹ Prema Zetkin buržoaski feminizam ne može riješiti socijalno oslobođenje žena. Odvajanje između proleterskog i feminističkog pokreta nastalo je na klasnoj suprotnosti, a Marija Šoljan-Bakarić smatra da je to bilo aktualno i krajem sedamdesetih.²⁴² Smatra da su svjedoci proturječnosti između muškaraca i žena, ali isto tako i „graditelji mostova za njihovo prevladavanje“.²⁴³

Osamdesete su započele prijelomnim političkim trenutkom u povijesti Jugoslavije. U svibnju 1980. godine umro je drug, a časopis je objavio mnoštvo priloga, od kojih je jedan napisao i muž jedne od urednica časopisa, bivši predsjednik KPH Vladimir Bakarić – „*Još za života legenda, Tito sada prelazi u legendu historije*“, među njene vrhove. Pisao je i Krleža – „*Napustio nas je idealni barjaktar Svjetskog Mira*“. Franciska Jurak pisala je o „*Tito i ravnopravnost žena*“, Lidija Šentjunc „*Titov odnos prema majci*“, Marko Bezer „*Tito – socijalizam – žene*“... Pri zadnjim godinama izlaženja *Žene* dogodile su se značajne političke i društvene preobrazbe u socijalizmu te zahtijevanja za sve većom demokratizacijom svih područja života. Osim toga, krajem osamdesetih je došlo do rušenja socijalizma, odnosno raspada komunističkih država. U osamdesetima se moglo pisati malo slobodnije i oštrije kritizirati društvene probleme jer je to između ostalog bilo razdoblje jačanja političke desnice.

²⁴¹ Šoljan, *Žena* 1 (1977): 11.

²⁴² Ibid.

²⁴³ Ibid.

Kao zanimljivost možemo izdvojiti da četvrti broj časopisa iz 1985. godine piše isključivo religijske članke što je interesantno za socijalističku zemlju te na taj način propitkuje i otkriva religijske teme. Esad Ćimić piše članak *Zašto ljudi dolaze do ideje o Bogu*, Srđan Vrcan piše *Obitelj kao faktor religijske socijalizacije*, Žarko Gavrilović *Žena i porodica u Pravoslavnoj crkvi* i brojni drugi članci koji propituju religijska učenja, odnose u obitelji i status žena u religijskim i patrijarhalnim zajednicama.

U rubrici „Iz socijalističke teorije“ objavlivali su članke u kojima bi spominjali socijalističke misli i njihovu ideologiju te bi preslikavali to na svakodnevni život. Rubrika se nije pojavljivala u svakom broju i bila je aktualna tijekom sedamdesetih. Poanta ove kolumne bila je da suvremene teme i procese analiziraju kroz prizmu socijalizma. Na primjer, jedna od tema u socijalističkim teorijama bila je „Seksualnost i klasna borba“. Već smo pisali o seksualnosti u ovom diplomskom stoga je ovaj članak zgodan primjerak. Na samom početku članka autor iznosi da je vladajuća klasa uvidjela opasnosti društvene emancipacije seksualnosti i seksualne revolucije, da bi potom pokušali integrirati oslobođenu seksualnost.²⁴⁴ „Kakve veze ima klasna borba sa seksualnošću?“, pitao se i Reumut Reiche, njemačkog sociolog čije ime i djelo izdvajaju u ovoj rubrici. Navode da se knjiga bavi promjenom funkcije seksualnosti pod kulturnim okriljem kasnog kapitalizma.²⁴⁵ U članku se dalje nastavlja o političkoj situaciji Savezne Republike Njemačke, pišu o klasnoj borbi, kapitalističkom društvu itd. Konačno, da se seksualnom manipulacijom materijalizira ekonomsko izrabljivanje te da je to u svome sklopu samo jedan od izraza aktualnog izrabljivanja.²⁴⁶ Na ovaj način su uspjeli spojiti seksualnost s klasnom borbom i kapitalizmom. Socijalistička teorija prenosila je ideje socijalističkih/socioloških filozofa i svojim sadržajem je komentirala političko stanje svijeta. Objavljivanjem komentara i prijevoda teksta E. Blocha: „Borba za novu ženu – program ženskog pokreta“, ova rubrika prestala je postojati u časopisu, ali nisu prestali postojati članci o socijalizmu ili socijalistički članci.

²⁴⁴ Tomislav Martinović, „Seksualnost i klasna borba“. *Žena* 5 (1974): 62.

²⁴⁵ Ibid, 63.

²⁴⁶ Ibid, 71.

5.2. O položaju žena

Iz časopisa možemo izdvojiti citat koji glasi: „Iako se borba za emancipaciju žena sve uspješnije razvija u cijelom svijetu, u suštini još uvijek žene u većini zemalja imaju znatno veće obaveze nego prava. Ponekad je to posljedica nerazvijenosti i zaostalosti. No činjenica ostaje činjenica: ni svako visokorazvijeno društvo ne želi ženama pružiti ista prava kao i muškarcima“. ²⁴⁷ O političkoj i društvenoj neravnopravnosti pišu i u zadnjoj godini izlaženja časopisa. Sonja Popović Zadrović je napisala članak „Nova demokracija – nova diskriminacija“ u kojemu objašnjava da su žene i dalje marginalizirane, a vlast je i dalje konzervativna. Smatra da bi se žene trebale uključiti u predstavnička tijela kako bi žene mogle postati ravnopravni politički subjekt u donošenju odluka te bi se tako poboljšala ženska pitanja. ²⁴⁸ Politička i društvena ravnopravnost je imperativ, ali autorica smatra da se stranke i konzervativne i progresivne pozivaju na demokraciju, ali da se ta demokracija može prosuditi prema ponašanju prema ženama. ²⁴⁹ O društvenom i političkom položaju žena se naravno često pisalo. Možemo izdvojiti i dijelove u časopisu koji se direktno tiču pitanja iz drugog vala feminizma. Primjerice, naveli smo da drugi val feminizma razlikuje spol i rod, također smo pisali o nametnutim rodnim ulogama općenito i nametnutim rodnim ulogama u časopisu. U sedamdesetima tako nailazimo na članak u kojemu piše da fiziološke razlike između muškaraca i žena ne moraju nužno završavati u asimetričnoj podjeli uloga aktivnosti. Navodi se da su ravnopravni simetrični odnosi mogući na osnovi neograničenoga međusobnog priznavanja i solidarnosti. ²⁵⁰ O položaju žena se često pisalo, i zadnja tri podnaslova časopisa u svome sadržaju imaju riječi „položaj“ ili „mjesto“ žene u obitelji/porodici i društvu.

Kakav je stav redakcije časopisa o položaju žena? U šezdesetima je stav je takav da smatraju da se žene „moraju prihvatiti posla“. Različiti uvjeti u kojima su žene radile i živjele, dvostruki radni dan i teškoće s kojima su se nosile smatraju da žene same moraju rješavati. ²⁵¹ U osamdesetima se osjeti frustracija i nemoć. Već se i sami pitaju što reći o mjestu i ulozi žene u društvu da se stalno ne ponavljaju. Smatraju da su neka pitanja stalno aktualna stoga im se vječno moraju vraćati jer se nikako ne rješavaju. Uočavaju da se ti problemi teško mogu riješiti ako ih uoči tek dio populacije, a još teže ako niti postoji pristup njegovom rješavanju.

²⁴⁷ Sofija Loren, „U većini zemalja žena ima više prava nego obveza“. *Žena* 5 (1969): 66.

²⁴⁸ Sonja Popović, „Nova demokracija – nova diskriminacija“. *Žena* 1 (1991): 20.

²⁴⁹ Ibid, 41.

²⁵⁰ Ibid.

²⁵¹ HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 138.

Osvrću se i na političku scenu u kojoj su vladajući muškarci uz „poneki časni izuzetak“. ²⁵² Navode da čak i one žene koje se uspiju probiti u sferu društvenog-političkog odlučivanja imaju rezervirane pozicije nižeg značaja, ali da se rješenje nalazi u tome da se pronađu sposobne žene koje žele i mogu doprinijeti konkretnom rješavanju problema. ²⁵³

Položaj žena je jedina tema u časopisu koja se ne razlikuje tijekom desetljeća izlaženja. Mijenjaju se problemi o položaju žena i daju se različita rješenja, ali nejednakost je prisutna tema u svakom broju i svakom komentaru gdje se spominje o društvenom položaju žena. Feminizam je ukazao na te probleme, ali nije ih uspio sve riješiti stoga i dolaze nanovo valovi jer se konstantno otvaraju nova pitanja. Iz komentara Popović Zadrović vidimo kako se osvrće na to da ni demokratizacija društva nije uvela nove promjene. Časopis je kritičan i osuđuje neravnopravnost spolova. Oslikava bitku feministica drugog vala feminizma koje su se aktivno borile za svoja prava.

²⁵² HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 138.

²⁵³ Ibid.

5.3. 8. Mart

U javnosti se, pa i dan danas prigodno moglo govoriti o ženama za 8. mart, odnosno Dan žena koji je u socijalističkoj Jugoslaviji bio međunarodni praznik. Osim dana žena, posvetili su i 1975. godinu kao godinom žena, o čemu se pisalo u časopisu. Cilj Međunarodne godine žena bio je da se postigne jednakost, razvoj i mir.²⁵⁴ Dok je dan žena je simbolično postao borba za prava radnica, a njihovi protesti predstavljaju doprinos klasnoj borbi i izgradnji novog društva.²⁵⁵ U različitim razdobljima socijalizma se različito i slavio. Tako je je krajem četrdesetih bio praznik u kojemu se preko raznih osmomartovskih natjecanja željela dokazati rodna ravnopravnost te razne angažiranje raznih radnih akcija i akcija opismenjavanja.²⁵⁶ Kasnije se na ovaj praznik obilježavao tako što su naglašavali uspjehe žena, a budući da je Majčin dan bio kršćanski blagdan, uklopili su ga u 8. mart i ušlo je u tradiciju da se ženama poklanjaju ruže, čokolade i slično. Osmomartovski članak iz prvog broja *Žena u borbi*, 1942. – glasila Okružnog odbora AFŽ za Liku je prvi članak objavljen za vrijeme NOB-a.²⁵⁷ U časopisu nedostaju članci u periodu između 1968.-1975. godine, također zbog zaokreta orijentacije časopisa, a interes za Osmi mart u časopisu se razvio krajem sedamdesetih, početkom osamdesetih zbog klasne biti ovog praznika. U prijedlozima za pisanje časopisa navodi se da se treba pisati o 8. martu tako da se vrati njegovo klasno značenje i da se treba usprotiviti neprimjerenim načinima proslavljanja.²⁵⁸

Mnoštvo je članaka o osmom martu, a u prvom broju časopisa iz 1981. godine urednica Šoljan-Bakarić kronološki je navela sve članke o osmomartovskim svečanostima. Svojim uvodnikom htjela je prikazati četrdesetogodišnji historijat položaja i uloge žene u društvu. Navodi da je Osmi mart dan solidarnosti žena cijelog svijeta u borbi za oslobođenje radničke klase.²⁵⁹ Dakle ponavlja se ta simbolika i poveznica između klasne borbe i ovog praznika. Ti tekstovi su od 1942. godine do 1980. g. i naglašavaju posebnost jednog dana u godini kada se poseban naglasak stavlja na žene. Osim toga, obilježili su još godinu 1975. koja je bila godina žene, a sljedeća godina je bila godina djeteta. Prve godine naglašavaju radničku važnost žena, klasnu borbu, izgradnju nove države, solidarnost, bratstvo, to su uglavnom klasični socijalistički tekstovi. Na početku sedamdesetih nisu pisali o Osmom

²⁵⁴ Jasna Gardun. „Egalitet ili feminizam“. *Žena* 5 (1974): 2.

²⁵⁵ Dijanić, *Ženski biografski leksikon : sjećanje žena na život u socijalizmu*, 329.

²⁵⁶ Ibid, 330.

²⁵⁷ Marija Šoljan, „Osmomartovske svečanosti“. *Žena* 1 (1981): 6.

²⁵⁸ HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 130.

²⁵⁹ Šoljan, „Osmomartovske svečanosti“, 6.

martu, tek su 1975. opet počeli pisati gdje su opet spomenuli važnost radničke klase i „radne žene“. ²⁶⁰ U javnosti se ovaj dan nastojala pokazati ljubav i privrženost prema ženama, bile to majke, supruge ili prijateljice, dok je časopis izdvajao važnost jednakog društvenog položaja za žene. Valjalo bi još izdvojiti publikaciju koju je godine 1974. napisala Nada Cazi *Društveni položaj žene (Kako slaviti naše praznike: 8. mart – međunarodni dan žena*. Na početku knjige Cazi objašnjava klasično marksistički pristup ženskom pitanju, te navodi ulogu žena u socijalističkoj borbi i izgradnji FNRJ. Drugi dio knjige govori o položaju žena u tadašnjoj SFRJ. Na pitanje podnaslova *Kako slaviti 8. mart*, navodi da je to međunarodni dan žena koji pripada Revoluciji. ²⁶¹ Smatra da nitko nema prava da taj dan „pretvara u lakrdiju“ ²⁶² načinom svoje proslave, te da nemaju prava prisvajanja za svoja „malograđanska izživljavanja“ ²⁶³ koja nemaju veze s revolucionarnim smislom tog datuma. ²⁶⁴

Martovi i slobode je naziv poglavlja iz 1942. godine u kojemu su oštro osuđuje fašistički odnos prema ženama. Za ženu navode da je u ropskom položaju, a jedini pokret koji je uspio pravilno prikazati na uzroke ropstva je Komunistička partija. ²⁶⁵ Dvije godine kasnije pobliže opisuju definiciju 8. marta i naglašavaju vrijednost NOB-a. ²⁶⁶ I u godinama nakon Drugog svjetskog rata časopis se osvrće na veliko postignuće partije u oslobođenju od fašizma te koliko je bitno da su žene uspjele doći na bolji položaj i dobiti pravo glasa preko komunističke partije. S formiranjem države se kroz osmomartovske članke propagiraju ideje radne akcije, ²⁶⁷ te se i dalje piše tako da se naglašava partizanski duh. Da bi s vremenom u osmomartovskim člancima pisali o novim problemima kada se više nije postavljalo pitanje pravnog priznavanja ravnopravnosti već poduzimanje mjera koje će stvarno omogućiti tu ravnopravnost. ²⁶⁸ Dakle osmi mart je kroz sve godine izlaženja predstavljao političko oruđe kojima su se promovirale prvo socijalističke ideje bratstva i jedinstva pa potom feminističke ideje ravnopravnosti. Na temelju njega možemo vidjeti blage pomake u orijentaciji časopisa što se tiče pitanja socijalizma i feminizma u kojemu s vremenom feminizam, odnosno feminističke ideje, teme i pitanja se češće otvaraju i pojavljuju, s napomenom da je taj feminizam bio u marksističkom duhu, odnosno sa socijalističke perspektive.

²⁶⁰ Marija Šoljan, „Osmomartovske svečanosti“. *Žena* 1 (1981): 42.

²⁶¹ Nada Cazi, *Društveni položaj žene : kako slaviti naše praznike : 8 mart - međunarodni dan žena*, (Zagreb :Pregled, 1974), 114–115.

²⁶² Ibid.

²⁶³ Ibid.

²⁶⁴ Ibid.

²⁶⁵ Šoljan, „Osmomartovske svečanosti“, 11.

²⁶⁶ Ibid, 13.

²⁶⁷ Ibid, 22.

²⁶⁸ Ibid, 44.

5.4. Titovi govori i odnos prema Titu

Tito je bio voljeni simbol socijalističke Jugoslavije i nezaobilazni dio časopisa. U petom i šestom broju časopisa iz godine 1957. možemo pročitati Pjesmu o Titu koju je napisao Jure Kaštelan: „U ovoj zemlji živi čovjek i drug i vođa. I gdje je on-tu je radost,...“²⁶⁹ U drugom broju časopisa iz 1960. na desetoj stranici možemo pročitati poruku za Tita: „Sretan rođendan! Velikom čovjeku i državniku, stvaraocu budućnosti i mira.“²⁷⁰ I sam Tito se bavio pitanjima vezanima za žene i problemima s kojima se susreću. Iz Titovog govora na Prvoj zemaljskoj konferenciji Antifašističkog fronta žena možemo izdvojiti njegove riječi kojima se divi i ponosi primjerima heroizma AFŽ-a.²⁷¹ Smatrao je da su žene imale pravo tražiti svoju ravnopravnost koju su dokazale dajući svoje živote u borbi protiv neprijatelja. Prema njemu su žene „položile ispit zrelosti“ jer su sposobne ne samo da rade oko kući nego i da se bore na frontu.²⁷² Žene su te iste godine izborile za pravo glasa pa je stoga Jugoslavija od samog početka imala veći utjecaj žena nego ikad prije do tada u povijesti. To je posljedica revolucionarnog karaktera komunističkog pokreta, a kroz časopis možemo pratiti progres borbe za ravnopravnost muškaraca i žena na ovim prostorima. Osim toga, časopis je izdvojio kronološki Titove govore o ženama i obitelji, pa tako možemo izdvojiti citat iz 1945. godine kada je u Beogradu izjavio: „Na vama je – ženama Jugoslavije – da založite sve svoje snage da očuvamo tu našu tekovinu – bratstvo i jedinstvo.“²⁷³ Tito je također u nekoliko navrata pisao u časopisu. Broj 3 iz 1968. godine: Tito: „Žena u društvu i proizvodnji“; broj . iz 1969. godine: „Za potpunu ravnopravnost žena moramo se izboriti na djelu/Brionski razgovori“; broj 6 iz 1971. godine: „Tito o ženi i porodici“; broj 2 iz 1972. godine: „Tito Uz osamdeseti jubilej“; broj 1 iz 1976. godine: „Iz intervjuja predsjednika Tita 'Vjesniku' Imamo u Centralnom komitetu dosta žena pa neka se bore unutar Partije“. Prilagali su i njegove fotografije uz članke, a najviše ih je u drugom broju časopisa iz 1980. godine, ujedno broj s najviše rubrika posvećenih Titu zato što je te godine umro. Osim toga, te iste godine na korici časopisa se po prvi put nakon 1966. godine se nalazi osoba, u ovom slučaju drug Tito. Članci iz toga broja veličaju i odaju počast bivšem državniku, te naglašavaju koliku je ulogu imao za ravnopravnost žena. Marko Bezer izdvaja citat doživotnog predsjednika koji glasi: „Svaka akcija usmjerena ka rješavanju problema položaja žene znači doprinos općem procvatu

²⁶⁹ Jure Kaštelan, „Pjesma o Titu“. *Žena* 5 i 6 (1957).

²⁷⁰ *Žena* 2 (1960): 10.

²⁷¹ HR-HDA 1234 (Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske), kut. 140.

²⁷² Ibid.

²⁷³ Uz 30-godišnjicu ustanka, „Tito ženama – Tito o ženi i porodici“. *Žena* 6 (1971): 13.

čitavog društva.“²⁷⁴ Nadodaje da je Tito nebrojano puta govorio o ženi kao subjektu revolucije, neposrednom činiocu u samoupravljanju, ravnopravnoj radnici te sudionici u stvarnom oslobođenju čovjeka.²⁷⁵ Na temelju članka povodom smrti druga Tita možemo zaključiti koliko časopis izdvaja i cijeni političku emancipaciju žena kao jednom od vrlo bitnih stavki za daljnji napredak društva. Zahvaljuju se na neki način političkom vođenju Tita jer je od samih početaka uvidio važnost žena, prvo u Narodnooslobodilačkom pokretu pa onda i u daljnjim političkim akcijama kod stvaranja nove države. Uistinu je Jugoslavija imala u političkom vrhu žene, iako one nisu bile na visokim položajima kao npr. najpoznatiji dvojac Đilas i Ranković. U časopisu ne postoji kritika koja je usmjerena prema njemu, što je logično s obzirom na cenzuriranje i slobodu govora, odnosno manjak slobode govora u socijalističkim društvima, ali i jer je i časopis bio socijalistički. Nezaobilazni su i propagandni tekstovi o njegovom odnosu prema djeci i dobrom vođenju države koji se javljaju ponekad u brojevima do 1967. godine. Od te iste godine do smrti (1980. godina), spomen Tita u časopisu je neznatan. Kult ličnosti je davnih dana izgrađen stoga nisu morali izdvajati posebne članke posvećene isključivo njemu. Također je u ovom periodu drukčija politička situacija Jugoslavije. Zanimljivo je da se Jovanka Broz rijetko spominje iako bi ona po nekim parametrima trebala biti najpoznatija žena Jugoslavije. Slika Josipa Broza je očekivano oslikana u pozitivnom ruhu gdje su osim propagandnih primjeraka njegove veličanstvenosti naveli i njegov doprinos za ravnopravnost žena.

²⁷⁴ Marko Bezer, „Tito – socijalizam – žene“. *Žena* 2 (1980): 49.

²⁷⁵ Ibid.

5.5. Iz svijeta

U časopisu već od prvog broja možemo saznati ponešto o ženama iz svijeta. Uglavnom pišu o komunističkim zemljama ili zemljama trećeg svijeta i pokreta nesvrstanog. Obično se tekstovi bave problemima žena, a ponekad govore o drukčijim životima kako bi čitateljima predstavili ponešto o drugim kulturama. Irena Bijelić u prvom broju časopisa iz 1957. godine piše o ženama iz Kine.²⁷⁶ Autorica je osobno posjetila „prijateljsku Kinu“²⁷⁷ te je ostala oduševljena gostoprimstvom ove vrlo slične države, kako navodi. Bila je u posjetu Svekijskoj federaciji žena koja je osnovana 1949. godine kao tekovina pobjede revolucije. Tu opisuje čime se bavi federacija, navodi da su članovi organizacije žene iz svih slojeva te kako izgleda život u Šangaju.²⁷⁸ Delegacija žena Kine je poslala dopis časopisu o životu žena u Kini te iz njega doznajemo nešto više o položaju žena. Godine 1950: „žene u Narodnoj Republici Kini uživaju ista prava kao i muškarci u svim područjima političkog, ekonomskog, kulturnog, socijalnog i domaćeg života. Država štiti brak, obitelj, te majku i dijete.“²⁷⁹ Iste te godine u broju 5-6. doznajemo i o Arapskim ženama o kojima piše Veda Zagorac. Rastao je postotak zaposlenih žena na nekim područjima zanimanja gdje su do tada radili samo muškarci, sve više je bilo obrazovanih žena i polako su stavljali zaostala shvaćanja iza sebe. Međutim, u Egiptu je velika prepreka stavljao šerijatski zakon po kojemu se živi u cijelom islamskom svijetu, a neki propisi Kurana su i dalje važili. Autorica navodi da su čak na jednom kairskom fakultetu vode rasprave o tome: „kakve prednosti za muškarca pruža poligamija i do koje mjere žena treba da bude tretirana kao čovjek.“²⁸⁰ U jedanaestom broju časopisa izdvojeno je par zanimljivosti o ženama iz svijeta. Tako doznajemo da je najstarija žena iz Sovjetskog saveza u trenutku izlaženja časopisa proslavila svoj 154. rođendan. Ljubov Pužak (najstarija žena) navela je da ustaje svako jutro u 6 sati, da i dalje obavlja kućanske poslove, te da se i dalje sjeća Nekrasova i Tolstoja. Ne sjeća se da je ikad jela meso, a sestra joj ima 112 godina dok braća imaju 118. i 122 godine.²⁸¹ U časopisu nakon 1967. godine o ženama iz svijeta pišu na način da prenose s kakvim se sve problemima susreću. U petom broju iz 1986. godine Majda Tafra piše o ženama iz Namibije koje su trostruko diskriminirane zbog rasizma, jer su subjekt kolonizacije i jer su žene.²⁸² Dok je prije toga pisala o

²⁷⁶ Irena Bijelić, „Zabilješke iz Kine“. *Žena u borbi* 1 (1957): 12, 13.

²⁷⁷ Ibid.

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ Ibid, 15.

²⁸⁰ Veda Zagorac „Oslobođenje arapske žene“. *Žena* 5-6 (1957): 6.

²⁸¹ „Žene u današnjem svijetu“. *Žena* 11 (1957): 25.

²⁸² Majda Tafra „Žene iz Namibije“. *Žena* 5 (1986): 15.

Palestinkama koje su pogođene okupacijom, ratovima, raseljavanjima, borbom, državom bez teritorija i međunarodnim bespomoćnim pravom.²⁸³

Zvonko Letica piše o Amerikankama u trećem broju časopisa 1962. godine. Govori o njima s velikom dozom impresioniranosti jer: „Amerikanka je emancipirana kao rijetko koja druga žena“²⁸⁴ te: „Amerikanka dominira nad mužem i porodicom, ne samo u kućanstvu.“²⁸⁵ Autor teksta predstavlja jednu skroz drukčiju ženu. One su samostalne i sposobne, imaju karijeru i održavaju život kući. Njima muževi pomažu, one drže do sebe, dugo rade, nakon pedesetih i dalje izgledaju dobro. Istovremeno je i začuđen i impresioniran dozom samostalnosti prosječne Amerikanke. U to vrijeme u Jugoslaviji je prosječna žena bila pasivnija, nije imala previše izbora što će raditi u životu zato što nisu imale jednaki pristup obrazovanju. Nije imala prilike kao one da se ostvari i poslovno i obiteljski. Uglavnom su se morale prilagoditi muževima, raditi kući i biti domaćice. Dobije se dojam kako autor predstavlja ovim člankom ženama u Jugoslaviji da i one vrijede više i da zaslužuju više. Predstavlja im emancipiranu Amerikanku kako bi im one bile uzor i otvorile pogled na svijet da žena može biti ostvarena na više područja života i da žena ne gubi svoju vrijednost s godinama.

Povodom Međunarodne godine žena otvarala se svijest o društvenom položaju žena iz svijeta. Vida Tomšič održala je seminar „Žene i razvoj“ koji se održao na Bledu 1977. g. U deset točaka izdvaja nepravedni položaj na temelju spola,²⁸⁶ nepravednoj preraspodjeli poslova koja se temelji prema spolu,²⁸⁷ potrebu za uključivanje žena kao ravnopravnih subjekata u društvenom životu,²⁸⁸ itd. Drugim riječima, svaka se žena susreće s istim problemima bez obzira na kojem dijelu svijeta se rodila.

Kao što vidimo, s vremenom se pisanje o žena u časopisu promijenilo. S vremenom su se otvarale kompleksnije teme koje su pogađale žene diljem svijeta. Više nisu pisali samo o komunističkim zemljama ili novosti o borbama za emancipaciju iz svijeta nego su otvarali složenije teme kao što je rasizam. Pogled na žene u svijetu se promijenio jer su i problemi, točnije svijest o problemima postali jasniji. Kako je vrijeme protjecalo tako su se otvarala sve složenija i sve složenija pitanja. Pogled na ženu više nije bio takav da se prenosi što radi jedna žena s dalekog egzotičnog istoka, ili što rade liberalne Amerikanke. Mada je časopis prenosio

²⁸³ Majda Tafra „Palestinke u borbi za domovinu“. *Žena* 1 (1986): 84.

²⁸⁴ Zvonko Letica, „Američka žena i njena porodica“. *Žena* 2 (1962): 12.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Vida Tomšič, „Neki elementi pristupa problemima društvenog položaja žene u svijetu“. *Žena* 2 (1978): 20.

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ Ibid.

o nekim pitanjima iz svijeta, nikad se nije pozabavio sličnim pitanjima na području Jugoslavije. Prenosili su rasizam iz svijeta, ali nisu pisali o različitim tretmanima žena s ovih područja s obzirom s kojeg su područja dolazile ili koje su klase bile. O takvim stvarima smo mogli usputno pročitati. S druge strane, ako nisu pisali o problemima žena iz svijeta, pogotovo u prvim brojevima, žene s ovih prostora su mogle saznati ponešto novo i pokoju zanimljivost. Na ovo trebamo gledati iz perspektive ističe li časopis kojim slučajem da su žene u komunizmu na boljem položaju. Žene iz partije su bile svjesne i prednosti i nedostataka koje je donosila komunistička partija. Časopis je bio kritičan prema nepravednoj situaciji žena u svijetu, ali je isto tako prenosio autentično stanje u Jugoslaviji. Osim toga su prenosili situaciju iz svijeta koja se bavi pitanjima jednakosti. Na primjer, navode da neke zemlje imaju osnovane nacionalne savjetodavne komitete. Daju primjer za skandinavske zemlje u kojima se javljalo nastojanje da se formira tijelo koje bi se bavilo pronalaženjem mjera za nastojanje da se postigne jednaki položaj između muškaraca i žena.²⁸⁹ Između ostalog, pisanje o ženama iz svijeta govori da časopis nije pokrivaio samo regionalna pitanja za žene, nego globalna u kojima je prikazivao primjere država koje su bile naprednije ili u lošijoj poziciji od socijalističke Jugoslavije. Na kraju isto tako možemo iščitati kako je zapravo cilj u borbi za bolji položaj žena takav da u cijelom svijetu prestane opresija i da dođe do potpune rodne jednakosti za što se i *Žena* zalagala.

²⁸⁹ Jasna Gardun, „Jendakost – kako i na koji način?“. *Žena* 1 (1975): 13.

6. ZAKLJUČAK

Časopis *Žena* pruža plodonosnu bazu za istraživanje suodnosa oba pokreta socijalizma i feminizma. Socijalizam je na početku prisutan, ali se o njemu ne raspravlja, on jednostavno postoji. Postoji kroz komunističke pjesmice na pojedinim stranicama časopisa, postoji u rubrikama u kojima se piše o drugim komunističkim državama, prisutan je u tekstovima koji su namijenjeni preodgoju stanovništva. Konačno socijalizam postaje teorija, to je jasna ideologija i stil života. Marksizam je politička doktrina koja se neprestano ponavlja i naglašava.

Feminizam pak u prvih deset godina izlaženja časopisa ne postoji. Spominje ga se tek u sedamdesetima paralelno kada se i feministički pokret širi na ovim prostorima. Tu se smanjuje socijalistički utjecaj na časopis, a sve se više javlja feministički. Teme o feminizmu su razne, od toga što je to uopće feminizam do toga zašto je omražen. Ovdje je veliku ulogu imao kontekst vremena izlaženja časopisa. Prodiranje drugog vala feminizma podudara se s demokratizacijom jugoslavenskog društva. Liberalne akcije se nisu događale isključivo na području ženskog pokreta nego na kompletnom jugoslavenskom društvu. Na primjer, posljedice koje su ostavila revolucionarna događanja iz svijeta 1968. godine. Dakle, s jedne strane imamo slabljenje socijalističkog utjecaja, a s druge jačanje feminističkih ideja drugog vala. Časopis je po svojoj prirodi i socijalistički i feministički, ali s godinama izlaženja, prednost preuzima feminizam.

Osnovne feminističke teme su pitanja ženske emancipacije, pitanja o mjestu i ulozi žena u društvu, o društvenim nejednakostima. Propitkivali su patrijarhalno tradicionalno društvo i nametnute rodne standarde. O feminizmu su pisali, ali su ga u svojim člancima i prakticirali. U *Ženi* su pisale žene pionirke teoretičarke feminizma.

Osnovne socijalističke teme su one rubrike koje prenose marksistička učenja, one rubrike u kojima se pisalo o klasnoj borbi, socijalističkom samoupravljanju, proleterskom pokretu i komunističkoj partiji. Socijalizam nije zapostavljen i nepostojan. Autori časopisa su bili dio socijalističkog sustava i bili su svjesni svih onih tekovina socijalizma koje su žene dovele na bolji društveni status.

Brojna su pitanja koja je časopis pokrenuo. Od položaja žene u obitelji, do položaja žene u politici, društvu, na poslu itd. Na što je gotovo uvijek slijedilo protupitanje, zašto je nejednak? Zašto su žene na lošijem položaju? Zašto su iste pozicije na nekom poslu za žene

nedostižne ili zašto je put do tih pozicija teži? Rješenja na ova pitanja su vidjeli kroz aktivnost i rad Konferencije za društvenu aktivnost žena Hrvatske, a već su dijelom i činili pišući o ženama i njihovom položaju u društvu.

Na kraju, časopis je bio na procijepu feminizma i socijalizma, a po svome sadržaju kreirao je vlastitu socijalističku verziju feminizma.

7. SAŽETAK

U jeku borbi za vrijeme Drugog svjetskog rata, žene s ovih područja osnovale su Antifašistički front žena kao glavnu platformu ženske emancipacije u razdoblju Narodno oslobodilačke borbe. AFŽ je ubrzo izdao vlastitu štampu *Žena u borbi* koje je postalo službeno glasilo pokreta. Nastavno na list *Žena u borbi*, godine 1957. je izlazio časopis istog imena, potom skraćeni *Žena* sve do 1992. godine. U časopisu se u razdoblju kroz nešto više od tri desetljeća pisalo o pitanjima i problemima jugoslavenske žene. Jugoslavija je za vrijeme izlaska časopisa prošla kroz brojne društvene i političke promjene koje su utjecale na mijenjanje društva kako u svijetu, tako i kod nas. Izmijenila se i politika časopisa gdje je časopis od prvotno informativno – revijalnog prerastao u znanstveni časopis 1967. godine. *Žena* je časopis kojeg su pisale žene (i muškarci) prvo o društvenim problemima žene i obitelji pa kasnije o znanstvenim, društvenim i kulturnim pitanjima o mjestu i ulozi žene i obitelji u društvu. Ovaj se rad bavi analizom časopisa u specifičnom socijalističkom periodu kada su se širila feministička učenja, i svijest o jednakosti, dok su istovremeno bili pod komunističkim režimom partije.

Ključne riječi: žena, časopis, feminizam, socijalizam, žensko pitanje, ženska prava, marksizam, emancipacija, rodne uloge

8. SUMMARY

In the midst of battles during the Second World War, women from Yugoslavia founded the Women's Antifacist Front of Yugoslavia (AFŽ) as the main platform for women's emancipation in the period of the National Liberation Movement. AFŽ soon published its own press, *Woman in struggle* which became the official newsletter of the movement. In 1957, a magazine of the same name, then the abbreviation *Woman*, was being published until 1992. In a period of more than three decades, the magazine wrote about the issues and problems of Yugoslav women. During the publication of the magazine, Yugoslavia went through various social and political changes that had an impact on changing society both in the world and the country. The theme of the magazine also changed, from an initially informative magazine it turned into a scientific magazine in 1967. *Woman* was a magazine written by women (and men) initially about the social problems of women and the family, and later about scientific, social and cultural issues and about the place and role of women and the family in society. This thesis aims at the analysis of magazines in a specific socialist period, when feminist teachings and awareness of equality were spreading, while at the same time they were under the regime of the leading communist party.

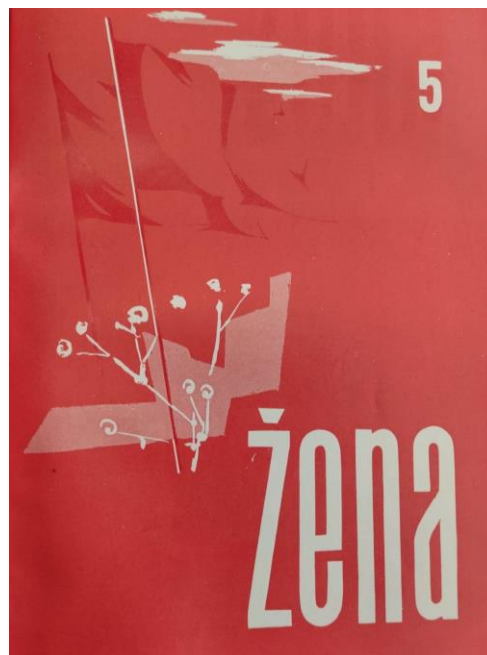
Key words: the woman, magazine, feminism, socialism, women's issue, women's rights, Marxism, emancipation, gender roles

9. ILUSTRACIJE

Naslovne stranice kroz godine:

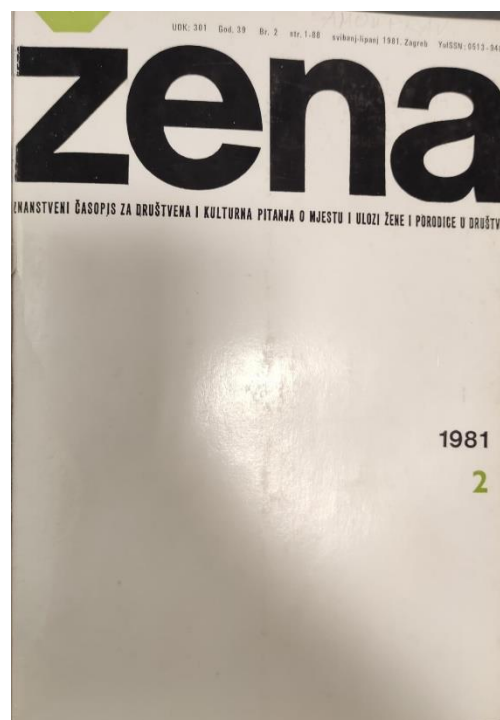
Fotografija 4. *Žena u borbi*, 1. broj 1943. g.

Fotografija 5. *Žena*, 5. broj 1959. g.

Fotografija 6. *Žena*, 5. broj, 1960. g.

Fotografija 7. *Žena*, 2. broj, 1981. g.

Reklame i moda u časopisu:

Fotografija 8. Žena, broj 8, 1959. g.

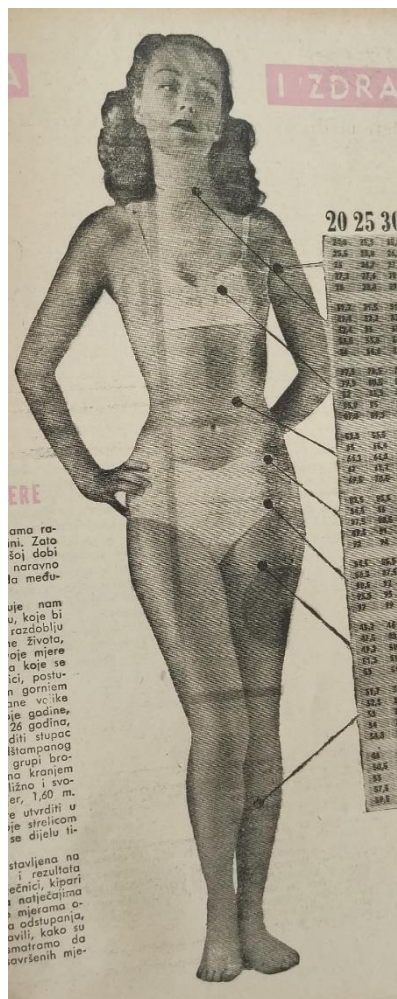

Fotografija 9. Žena, broj 12, 1963. g.

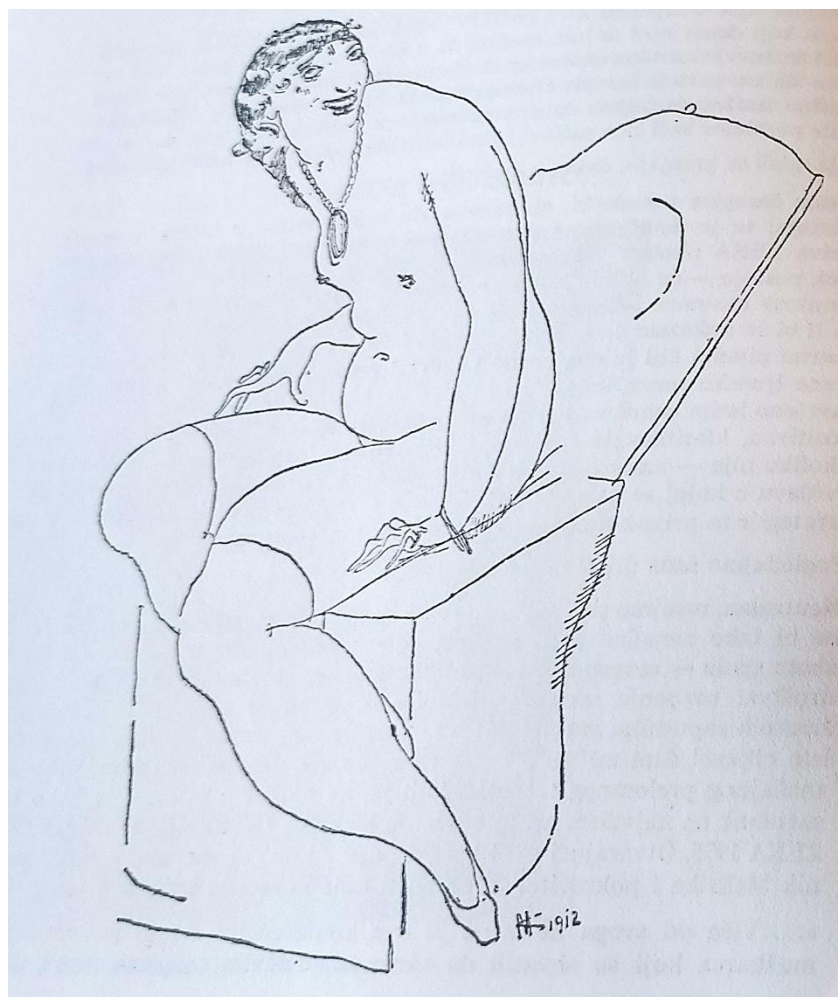

Fotografija 10. Žena, 5. broj, 1966. g.

Prikaz „idealne žene“ u prvim godinama izlaženja časopisa i ilustracija žene kada je promijenjena idejno tematska politika časopisa:

Fotografija 11. *Žena*, 11. broj, 1959. g.

Fotografija 12. *Žena*, 2. broj, 1977. g.

10. BIBLIOGRAFIJA

10. 1. Izvori

1. HR-HDA-1234: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1234, Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske.

2. *Žena: znanstveni časopis za društvena i kulturna pitanja žene i porodice.* (1957-1992).

10.2. Literatura

- ADAMOVIĆ, Mirjana. *Žene i društvena moć*. Zagreb: Plejada d.o.o., 2011.
- BILANDŽIĆ, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.
- BOBIČIĆ, Nađa. „Jugoslovenska – socijalistička – feministička historija“. Slobodni filozofski [online] <https://slobodnifilozofski.com/2021/12/jugoslovenska-socijalisticka-feministicka-istorija.html> (posjećeno 11. 9. 2023.)
- BONFIGLIOLI, Chiara. „O Vidi Tomšič, marksističkom feminizmu i djelovanju“. Slobodni filozofski. [online] <https://slobodnifilozofski.com/2016/03/chiara-bonfiglioli-o-vidi-tomsic.html> (posjećeno 28. 4. 2023.)
- BOŽINOVIĆ, Neda. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: Žene u crnom, 1994.
- BRIE, Michael. *Šta je socijalizam? Koncepti – Prakse – Problemi*. Beograd: Pekograf, 2008.
- BURCAR, Ljiljana. *Restauracija kapitalizma: repatrijarhalizacija društva*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za ženske studije, 2020.
- CAZI, Nada. *Društveni položaj žene : kako slaviti naše praznike : 8 mart - međunarodni dan žena*. Zagreb: Pregled, 1974.
- COCHRANE, Kira. „The fourth wave of feminism: meet the rebel women“. The Guardian [online] <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/10/fourth-wave-feminism-rebel-women> (posjećeno 9. 9. 2023.)
- DESPOT, Blaženka. *Žensko upravljanje i socijalističko samoupravljanje*. Zagreb: Cekade, 1987.
- DIJANIĆ, Dijana. „Društveno-kulturni aspekti položaja žena: Antifašistička fronta žena(1945.-1953.).“ Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, 2015.
- DRAKULIĆ–ILIĆ, Slavenka Drakulić. *Smrtni grijesi feminizma: ogleđi o mudologiji*. Zagreb: Znanje, 1984.
- DUDA, Igor. „Djeca socijalističke domovine. Izgrađivanje pionirske tradicije u Hrvatskoj 1950-ih godina“. U Socijalizam na klupi. *Jugoslavensko društvo očima nove*

- postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević. Pula, Zagreb: Srednja Europa, 2013.
- DUDA, Igor. „Everyday life in both Yugoslavias“. U *Yugoslavia from a Historical Perspective*, ur. Latinka Perović i dr. 391-409. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017.
- DWORKIN, Andrea. *Pornography: Men Possessing Women*. New York: Putnam 1981.
- ĐOKANOVIĆ, Bojana, Ivana Dračo, Zlatan Delić. BUKA Magazin (Žene u socijalizmu – od ubrzane emancipacije do ubrzane repatrijarhalizacije) [online] <https://6yka.com/kolumne/zene-u-socijalizmu-od-ubrzane-emancipacije-do-ubrzane-repatrijarhalizacije> (posjećeno 12. 4. 2023.)
- EČIM, Lucija. “Zsófia Lóránd: Seksualna revolucija u Jugoslaviji bila je dio patrijarhalnog sustava“. VoxFeminae [online] <https://voxfeminae.net/pravednost/zsofia-lorand-seksualna-revolucija-u-jugoslaviji-bila-je-dio-patrijarhalnog-sustava/> (posjećeno 11. 9. 2023.)
- ERCEG, Filip. „O socijalizmu i komunizmu.“ *Čemu V*, br. 11 (2003): 55-62.
- FABEKOVEC, Mario. *Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske 1945-1990*.
- FEDERICI, Silvia, *Wages Against Housework*. Bristol: Falling Wall Press and the Power of Women Collective, 1975. Zagreb: Institut za etnologiju folkloristiku; Hrvatska Fraktura, 2020.
- GVOZDENOVIĆ, Mihailo. „Partnerstvo i seksualnost u socijalističkoj Jugoslaviji: između patrijarhalnosti i liberalizacije.“ *Mali Levijatan* 6, br. 1 (2019): 140-154.
- GREGORINA, Andrea. „Žensko i klasno – zaboravljeni historijat“. Slobodni filozofski. [online] <http://slobodnifilozofski.com/2016/12/zensko-klasno-zaboravljeni-historijat.html> (posjećeno 26. 3. 2023.)
- Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje. S.v. socijalizam.*
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56924> (posjećeno 14. 4. 2023.)
- JAKOVINA, Tvrtko. *Socijalizam na američkoj pšenici*. Zagreb: Matica hrvatska, 2002.
- JANDRIĆ, Berislav. *Hrvatska pod crvenom zvijezdom : Komunistička partija Hrvatske 1945.- 1952. : Organizacija, uloga, djelovanje*. Zagreb: Srednja Europa, 2005.

- JANKOVIĆ, Vesna. „CYBERFEMINIZAM IZMEĐU TEORIJE I POKRETA. Osvrt na Hrvatsku.“ *Socijalna ekologija* 18, br. 1 (2009): 5-27.
- JANJETOVIĆ, Zoran. „Zabavna štampa u socijalističkoj Jugoslaviji.“ *Studia lexicographica* vol. 4, br. 1(6), (2010): 33-59.
- JOVIĆ, Dejan. *Jugoslavija – Država koja je odumrla, uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije, 1974-1990*. Zagreb: Prometej, 2003.
- KNEŽEVIĆ, Đurđa. „Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj“. U *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Andrea Feldman, ur. 247-260. Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“ – Ženska infoteka, 2004.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. „Žena u borbi 1943/45, Izd. Konferencije za društvenu aktivnost žena Hrvatske, časopisa „Žena“ i Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1974, str. 522.“ *Časopis za suvremenu povijest* 7, br. 2 (1975): 204-206.
- KRAŠIĆ, Wollyfy. *Hrvatsko proljeće i hrvatska ratna emigracija*. Zagreb: Školska knjiga, 2018.
- LEBOŠ, Sonja. „Kako su ženski časopisi širili progresivne ideje radničke i ženske solidarnosti antifašističkog pokreta“. *Vox feminae*. [online] <https://voxfeminae.net/kultura/kako-su-zenski-casopisi-sirili-progresivne-ideje-radnicke-i-zenske-solidarnosti-i-antifasistickog-pokreta/> (posjećeno 23. 5. 2023.)
- LÓRÁND, Zsófia. *Feministički izazov socijalističkoj državi u Jugoslaviji*. Zaprešić: Fraktura, 2020.
- MIHALJEVIĆ, Damirka. „FEMINIZAM – ŠTO JE OSTVARIO?“. *Mostariensia : časopis za društvene i humanističke znanosti* vol. 20, br. 1, (2016): 149-169.
- MIHALJEVIĆ, Josip. *Komunizam i čovjek-odnos vlasti i pojedinca u Hrvatskoj (1958. – 1972.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.
- MIROIU, Mihaela. „Communism Was a State Patriarchy, Not State Feminism.“ *Aspasia I*, br. 1 (2007): 197-201.
- N. SCOTT, Arnold. *The Philosophy and Economics of Market Socialism: A Critical Study*. New York: Oxford University Press, 1998.

- NIEMČIĆ, I., Dijanić, D., Merunka-Golubić, M. & Stanić, D. *Ženski biografski leksikon : sjećanje žena na život u socijalizmu*. Zagreb, Centar za ženske studije, 2004.
- OGRAJŠEK GORENJAK, Ida. „Ženska povijest na valovima feminizma.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 54, br. 1 (2022): 165-200.
- P. RAMET, Sabrina. *Social Currents in Eastern Europe*. Durham: Duke University Press, 1995.
- P. RAMET, Sabrina. *Gender Politics in the Western Balkans. Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States*. USA: Penn State University Press, 1999.
- RAMPTON, Martha. „Four Waves of Feminism“. Pacific University Oregon [online] <https://www.pacificu.edu/magazine/four-waves-feminism> (posjećeno 6. 9. 2023.)
- SKLEVICKY, Lydia. *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Ženska infoteka, 1996.
- SKLEVICKY, Lydia. *Žene i moć: povijesna geneza jednog interesa*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2020.
- SMITH, Sharon. *Women and Socialism. Class, Race, and Capital*. Chicago: Haymarket Books, 2015. sveučilišna naklada, 2020.
- ŠINKO, Marjeta. „Nastanak i formativno razdoblje feminističkog pokreta u Sloveniji i Hrvatskoj.“ *Političke analize*, vol, 9, br. 33-34 (2018): 44-49.
- TOMŠIČ, Vida. *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*. Beograd: 1981.
- VUČETIĆ, Radina. *Koka Kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- VUKOVIĆ, Tamara. „Dvostruka uloga žena u suvremenoj obitelji: stavovi studenata Sveučilišta u Zadru.“ *Acta Iadertina* vol. 13, br. 2 (2016): 189-208.
- WŁODZIMIERZ, Brus. *The Economics and Politics of Socialism*. London: Routledge, 1973.
- ZAHARIJEVIĆ, Adriana. „The Strange Case of Yugoslav Feminism: Feminism and Socialism in ‘the East.’“ *The Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia* vol. 1, br. 2 (2017): 135-157.

ZUBAC, Andreja. „Kultura javne riječi ženskih časopisa od 1840. do 1970. godine.“

Knjižničarstvo, vol. 20, br. 2 (2016): 71-98.

Židovski biografski leksikon. S.v. Singer-Ilej Melita <https://zbl.lzmk.hr/?p=2228> (posjećeno 26. 3. 2023.)

ŽIMBREK, Ivana Mihaela. „Vodič kroz pravce i valove u feminizmu za početnice/ke“.

VoxFeminae [online] <https://voxfeminae.net/pravednost/vodic-kroz-pravce-i-valove-u-feminizmu-za-pocetnice-ke/> (posjećeno 9. 9. 2023.)